

32. Şahsiyet eğitimi yönüyle siyasetnameler ve Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk* Tercümesi¹

Erdoğan TAŞTAN²

Orhan Gazi GÖKÇE³

APA: Taştan, E. & Gökçe, O. G. (2023). Şahsiyet eğitimi yönüyle siyasetnameler ve Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk* Tercümesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 534-567. DOI: 10.29000/rumelide.1379190.

Öz

Türk-İslam eğitim geleneği; duyguların tekâmülü, kendilik bilgisi ve şahsiyet olgunluğu üzerine kuruludur. Bilginin öğrenilmesi kadar onun içselleştirilmesi ve olumlu davranışa dönüşmesi temel bir gaye olarak benimsenir. Bu gayeye münasip olarak Türk düşüncesine zemin teşkil eden metinler arasında zikredebileceğimiz siyasetnameler, eğitim bilimleri açısından da son derece önemli kaynaklardır. Siyasetnameler temelde ideal bir şahsiyet olarak insanı yaşatmak, onu terbiye edip iyi bir insan olarak yetiştirmek, aynı zamanda devleti adalet ve emniyet temelleri üzerinde yüceltmek maksadıyla dönemin âlim, ârif ve kimi zaman da tecrübeli devlet adamları tarafından kaleme alınmıştır. Bu metinler, ilk muhatapları olan sultan kadar ikinci yahut yaygın muhatapları açısından da bağlayıcıdır. Sultanın idealize edilmiş vasıfları benzer şekilde toplumun her bir ferдинin sahip olması istenen vasıflar olarak kabul edilir. Siyasetnameler; tarih, siyaset bilimi, sosyoloji gibi alanlara da önemli bir kaynaklık teşkil eder. Bu metinler her ne kadar devlet yönetimine ilişkin din, töre ve tarihî tecrübelerden esinlenen nasihatleri barındırır da muhatabı insan olduğu için öncelikle onun şahsiyetini inşa etmeyi hedefler. Nitekim devlet aygıtı onu yöneten insanların şahsiyeti ve iradesiyle istikamet kazanır. Bu yönüyle siyasetnamelerde geleneksel terbiyenin esas ve yöntemlerinin izlerini sürmek mümkündür. Siyasetnamelerde öngörülen prensipler ve model olarak ortaya konulan meziyetler, günümüz eğitim düşüncesi açısından da ilham vericidir. Çalışmada en önemli siyasetnamelerinden biri olarak kabul edilen İmâm Gazâlî'nin (ö.505/1111) *Nasihatü'l-mülûk* isimli eserinin 19. yüzyılın ilk yarısında Manisalı Ahmed Esad Efendi tarafından yapılan tercümesinin örnekliğinden yararlanılmıştır. Hususen bu çalışma nihai olarak bahsi geçen tercümede şahsiyet eğitimiyle ilişkin öne çıkan kavramları içerik çözümlemesi yöntemiyle tahlil etmeyi ve buradan hareketle siyasetnamelere ilişkin farklı bir bakış açısı yakalamayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Şahsiyet eğitimi, siyasetname, ahlak, *Nasihatü'l-mülûk*

¹ Bu makale Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde hazırlanan "Şahsiyet Eğitimi Yönüyle Siyasetnameler ve Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk* Tercümesi (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezinden istifade edilerek üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (İstanbul, Türkiye), etastan39@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2348-5632 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 30.08.2023-kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379190]

³ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (Türkiye, İstanbul), gozardi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3787-7960

Political manuals in terms of personality education and Ahmed bin Halil's (Ahmed Esad Efendi) Nasihatü'l-mülûk Translation

Abstract

Turkish-Islamic education tradition; it is based on the evolution of emotions, self-knowledge and personality maturity. Internalizing the information and transforming it into positive behavior is adopted as a fundamental goal as well as learning the information. In accordance with this purpose, the political books, which we can mention among the texts that form the basis of Turkish thought, are also extremely important sources in terms of educational sciences. Siyasetnames were written by the learned, wise and sometimes experienced statesmen of the period with the aim of keeping the human being alive as an ideal personality, educating him and raising him as a good person, and at the same time exalting the state on the foundations of justice and security. These texts are binding for their second or common addressees as much as their first addressee, the sultan. The idealized qualities of the sultan are similarly considered as qualities that every member of the society should have. Siyasetnames; it also constitutes an important resource for fields such as history, political science and sociology. Although these texts contain advice inspired by religion, customs and historical experiences regarding state administration, they primarily aim to build the personality of the addressee, since he is a human being. As a matter of fact, the state apparatus gains direction with the personality and will of the people who manage it. In this respect, it is possible to trace the principles and methods of traditional education in siyasetnames. The principles envisaged in the policy books and the virtues presented as models are also inspiring in terms of today's educational thought. In the study, the example of the translation of Imam Gazali's (d.505/1111) work named Nasihatü'l-mülûk, which is considered to be one of the most important siyasetnames, was made by Ahmed Esad Efendi from Manisa in the first half of the 19th century. In particular, this study ultimately aims to analyze the prominent concepts related to personality education in the mentioned translation using the content analysis method and, from this point of view, to capture a different perspective on the siyasetnames.

Keywords: personality education, political manuals, morality, Nasihatü'l-mülûk

Giriş

Siyasetnameler; ilim ve tecrübe sahibi kimselerce kaleme alınan, devlet idaresinde gözetilmesi gereken kaideleri, yöneticilerin sorumluluklarıyla sahip olmaları gereken vasıfları bildiren çok katmanlı metinlerdir. Siyasetnamelerde devlet yöneticilerine yönetime ilişkin somut öneriler verilmekle beraber daha çok temel ilke ve değerlere ilişkin nasihatler verilmektedir. Bu nasihatler, tahkiye yöntemi ile daha nahif ve anlaşılır bir üslupla aktarılırken muhatabını kıssadan hisse almaya davet eder. İslamiyet sonrasında kaleme alınan siyasetnamelerde Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflere doğrudan atıflar yapılarak yapılan tespit ve tavsiyeler temellendirilmiştir.

Türk-İslam geleneğinde siyasetname yazarları eserlerindeki tavsiyelerini ayet, hadis, atasözü, hikâyeler ve şiirlerle destekler. Sultanın merkezde olduğu ve onun yakın çevresinden başlayarak toplumun en alt tabakasındaki insanlara uzanan dairesel mahiyetteki toplum modelinin devamını temin eden esaslar, siyasetnamelerde ifadesini bulmuştur. Siyasetnamelerde ideal bir insan olarak devlet yöneticisinde olması gereken vasıflar, bahsini ettiğimiz modelin sıhhati açısından yöneticinin gölgesinde bulunan toplum ve bireyler açısından da bağlayıcıdır. Yöneticinin ahlaki vasıfları ile toplumu oluşturan bireylerin

ahlaki tutumları birbirlerini etkiler mahiyettedir. Her ne kadar siyasetnamelerin ilk muhatabı yöneticiler olsa da bu metinlerin toplumun her bireyine doğrudan ya da dolaylı olarak söyleyeceği şeyler vardır.

İnsanlığın değişmeyen soru ve sorunlarına kadim kaynaklardan beslenerek cevaplar veren siyasetnamelerin öngördüğü idarî, iktisadî ve sosyal düzen aynı zamanda bireyin ahlakını da belirleyen şartları oluşturmaya yöneliktir. İnsan, toplum ve yönetim ilişkileri arasındaki etkileşim, bir insan modeli ortaya çıkarmaktadır. Bu insan modeli siyasetnamelerde idealize edilir ve bir ölçüye tâbi kılınır. Bu yönüyle siyasetnameler, toplumsal nizamın tesisi adına örtük bir kanunname niteliği de taşır. Siyasetnamelerde yazıldıkları döneme bağlı olarak öne çıkan prensipler dolaylı olarak toplumsal durumu belirleyecek tesire sahiptir. İdeal olarak ortaya çıkan şahsiyet modeli, öncelikle kendini bilme ve tanıma ana hedefine odaklıdır. Sultanın şahsında hayat bulan ve en yüce iyiliği kendine gaye edinen bu şahsiyet modeli geleneğe yaslanmasının yanında zamanın ruhunu da ıskalamayan bir mahiyet arz eder. Şahsiyetin felsefî ve pedagojik olarak hangi anlamları karşıladığı, dünden bugüne bu mefhumla yaklaşımların nasıl bir değişim geçirdiği önemli bir soru olarak ortadadır.

Siyasetnameler ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında edebiyat alanında metin çevirileri ve tematik değerlendirmeler; siyaset bilimi alanında siyasetnamelerde benimsenen devlet felsefesi; sosyoloji alanında siyasetnamelerde öngörülen esasların toplumsal yansımaları ve ilahiyat alanında siyasetnamelerin beslendiği dinî kaynaklar ve içeriğindeki dinî kavramlar ve müktesebat açısından incelendiği görülür. Eğitim bilimleri bağlamında ise eğitim tarihi, eğitim felsefesi gibi alanlarda çalışan araştırmacıların siyasetnamelere ilişkin ortaya koyduğu bazı kısıtlı veriler mevcuttur.

Siyasetnamelerde eğitim esasları hakkında yapılan lisans üstü tezlerde; genel olarak eğitim, değerler eğitimi, din eğitimi gibi temalar belli başlı siyasetnameler merkeze alınarak incelenmiştir. Bu çalışmalar siyasetnamelere eğitim bilimleri açısından bazı değinileri içermekle birlikte klâsik dönemde kaleme alınmış telif yahut tercüme metinlere temas etmek ve derinlemesine incelemelerden uzak kalmıştır. Büyük bir müktesebatın ürünü olarak her bir telif yahut tercüme siyasetname metni önemlidir.

Bu çalışma belirtilen öneme binaen siyasetname literatürünün önemli örneklerinden İmâm Gazâlî'nin (ö. 505 /1111) *Nasihatü'l-mülûk* isimli eserinin 19. yüzyılda Manisalı Ahmed Esad Efendi tarafından yapılmış tercümesini şahsiyet eğitimi yönüyle incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Gerekli veriler doğrudan doküman tarama yöntemi ve yazılı dokümanların analizi esas alınarak toplanmıştır. Belgesel taramanın bir türü olarak içerik çözümlemesi yöntem olarak benimsenmiştir.

Şahsiyet eğitimi

Eğitime tarih boyunca birçok medeniyet havzasında farklı tarifler getirilmiştir. Eğitimin gerekçesi, gayesi ve yöntemleri bakımından çeşitli kültürlerde farklı yaklaşımlar ortaya konulmuş, hem bireyin hem de toplumun hayatını düzenleme ve geliştirme açısından eğitime büyük bir önem atfedilmiştir. Eğitim; kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının ideal olan şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük olumlu değerler ve diğer davranış biçimlerinin etkisi altında yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür (Akyüz,-2012, s. 2; Binbaşoğlu, 1982, s. 2).

Genel anlamda eğitim, insanda bulunan kabiliyetleri belli amaçlar doğrultusunda geliştirmeyi amaçlar (Oğuzkan, 1981, s. 57). Eğitim, bir taraftan insanda mevcut olan potansiyelleri harekete geçiren uyarıcı, canlandırıcı bir güce sahipken diğer taraftan da insana ufuklar sunar, onu idealize eder. Hayatı tanıma hususunda insana yeni yöntemleri keşfetme imkânı sağlayan eğitim; dilimizde “maarif”, “talim”, “terbiye”, “tedrisat” gibi kelimelerle anılmıştır. Elbette bu kelimelerin işaret ettiği anlam alanları farklıdır. Maarif irfanı, talim ilmi esas alırken, terbiye davranışları düzeltme ve değiştirmeyi, tedrisat ise planlı bir öğretimi sürecini ifade eder.

Eğitim kavramının merkezinde insan olduğu için insana verilen değer, getirilen tarif ve ondan beklenenler çerçevesinde eğitimin gayeleri değişkenlik gösterse de tarih boyunca bütün medeniyet havzalarında temel olarak eğitim; insana kendi kendini değerlendirme, zihinsel yeterliliklerini en üst düzeye çıkarma ve ruhi duyarlılıklar geliştirme gibi özellikler kazandırmayı ve genel anlamda kabiliyetlerini verimli hâle getirmeyi amaçlamaktadır (Keyifli, 2013, s. 110).

Eğitim, hayat boyu sürer; plânlı ya da tesadüfi olabilir. Eğitim, öğretimi de içine alan çok geniş bir terimdir ve insanı inşa eden bir nitelik taşır. İnsan, eğitim yoluyla insan kalabilir ve gelecek kuşaklara kabiliyet, bilgi ve becerilerini aktarabilir.

Bireyler; toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla "iyi" ile "kötü"yü ve "doğru" ile "yanlış"ı ayırmayı ve kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beill, 2003, s. 14). İnsan, birçok bakımdan zıtlıkların terkiibinden ibaret bir varlıktır. İnsandaki bu zıtlıklar iç çatışmaya değil, aksine bir ahenge matuftur. Antik Yunan havzasından Platon'un *Devlet*'inde yer alan insan eğitimine dair ifadeler bu telakkinin erken dönemdeki yansımasıdır. Platon'a göre eğitim, ruhun gücünü iyiden yana çevirme ve bunun için en kolay, en şaşmaz yolu bulma sanatıdır (Platon, 2010, s. 236). Rousseau, insanın yaratıcının elinden çıktığı hâliyle iyi olduğunu ancak insanın değişime meyyal olması sebebiyle bu ilk hâle razı olmadığı ve onu değiştirmek ve dönüştürmek istediğini söyler (Rousseau, 2006, s. 11).

Eğitim, amacı itibarıyla insana her aradığını kendinde araması gerektiğini ve dışarıda bir şey olmadığını öğretmektir (Filiz, 2013, s. 443). Nitekim dışarıdakiler insandan yansıyanlardır. Bu yönüyle eğitim insanın iç dünyasını keşfetme süreci olarak tarif edilebilir.

Eğitim felsefesi alanında yapılan araştırmalara bakıldığında, şahsiyet-eğitim ilişkisine dair farklı fikirlere, yaklaşım ve teorilere rastlamak mümkündür. İnsanın duyguları, düşünceleri, davranışları, maddi yapısı ve gelişime açık olan şahsiyet özellikleri onu çok boyutlu olarak ele almayı zaruri hâle getirmiştir. Bu durumun bir neticesi olarak gerek İslam düşünce geleneğinde gerekse Batı dünyasında birçok düşünür şahsiyet gelişimi ve eğitimini etkileyen faktörler üzerinde durmuş, fiziksel çevre ve ona bağlı olarak değişen şartları da şahsiyet eğitimine etki eden aktif bir unsur olarak değerlendirme yoluna gitmiştir.

Günümüzde eksikliği en çok hissedilen bütünlük algısı, insan şahsiyetinin tamamlanması ve böylelikle insanın gerçek hürriyetine kavuşması bakımından hayati önem taşımaktadır. Merhametten kaynak bulan mesuliyet, mesuliyet sebebiyle başlayan hareket, insanı hem kendisi hem de toplumu için faydalı bir birey hâline getirecektir. Nitekim bütünlük algısını yitirmiş ve yaralanmış bilinciyle insan, Shayegan'ın ifadesiyle biçimli bir varlık olarak değil, biri sağa biri sola, biri öne biri arkaya, her biri kendi tarafına çeken parçalanmış arzularından, dağılmış bilinç parsellerinden, karşıt dilek “quanta”larından yapılmış bir varlıktır (Shayegan, 1991, s. 165-166).

Nurettin Topçu'ya göre yapıcı insanda tabiatı ve başka insanları istismar edici olan zekâ, esasında ruhun dış kabuğudur. Ruhun derin tabakasında ise insanın şahsiyetini meydana getiren, asıl benliğini temsil eden, karakterini yoğuran, hareketlerini kumanda eden temel duygular vardır (Topçu, 2010, s. 157). Topçu'nun da işaret ettiği üzere, bilim ve teknolojiye ilişkin bilgi ve beceriler, ancak şahsiyet hâline gelebilmiş bireylerde iyi sonuçlar verir, aksi hâlde zararlı sonuçlar doğurur. İnsan şahsiyetinin ahlak bağlamında ihmali; bencil, muhteris ve çıkarıcı, çevreye ve insanlığa zarar veren, havayı, suyu ve toprağı kirleten, insanlıktan uzaklaşan bir varlık meydana getirecektir. Hâlbuki ahsen-i takvim, yani en güzel kıvamda yaratılmış olan insan, bu kıvamı korumak ile mesuldür. H. Mahmut Çamdibi'nin Frobel'den aktarıp vurguladığı üzere eğitimin gayesi insanın özündeki ebedî, değişmez ve bu nedenle de kutsal olan şeyi geliştirmektir. Nitekim insanın yaratılışında mevcut olan din ve ahlak, şahsiyet bütünlüğüyle kavranan yüksek duygulardır. İnsan, fitratına uygun olarak şahsiyet terbiyesi görürse iyiliğe ulaşabilir (Çamdibi, 1994, s. 45).

Ahlak ile ilişkisi bağlamında eğitim, ahlak mefhumunun içinde değerlendirilebilir. Eğitim aynı zamanda insanlar arasında bir etkileşim sürecidir. Bu etkileşim daha çok ahlaki değerler sahasında gerçekleşir. Eğitim, sadece teorik bilgilerin aktarımından ibaret olmayıp daha çok yüksek duyarlılıklar geliştirme sürecidir. Talim, terbiye ve tedip mefhumları ile tarif edebileceğimiz bu bütüncül süreçte Türer'in ifadesiyle terbiye iyiyi, talim doğruyu, tedip ise güzeli oluşturarak şahsiyette varoluşun üç boyutunu temsil eder (2014, s. 26-27).

Eğitimin bir amacı da hiç şüphesiz insanı yetiştirmek, onun kendi kendisinin mimarı olmasına ve bir şahsiyet olarak ortaya çıkmasına katkı sunmaktır. Nitekim eğitim; insanın kendine dair bilincini yükseltmesini, kendi kabiliyetlerini fark edip geliştirmesini amaçlar (Gürsoy, 1995, s. 257). Miskeveyh (2013, s. 59), insanın kendi özünü mükemmelleştirme ve yükselerek noksanlarını tamamlama konusunda eksik kalması durumunda öteki canlılar ve bitkiler gibi olacağını, ebedî hayatı ve sonsuz nimeti kazanamayacağını, Rabb'inin katına yükselip cennete giremeyeceğini ifade eder

İnsan şahsiyeti etkileşime açıktır. Kuşkusuz insan diğer insanlarla ilişkiler kurarak şahsiyetini geliştirir. Toplum, insan için bir yönüyle plasenta özelliğine sahiptir (Ergün, 1994, s. 23). Şahsiyetin eğitimi, aynı zamanda şahsiyetler arası bir eğitim demektir. İnsan diğer insanlarla birlikte hayatı paylaşır. Muhabbet çevresinde olgunlaşan bir etkileşimin sonucu olarak şahsiyet gelişebilir. Nitekim tüm insanlar aynı topraktan yaratılmışlardır. Sûret bakımından birbirine benzeyen insanların her biri sûret bakımından farklıdır. Her bir insanda ayrı bir cevher vardır. Farklı cevherler anlamlı kaynaşmalar sonucunda birbirlerini tamamlar, anlamlı bütünlük oluştururlar.

Netice olarak bireyin kendine has hususiyetlerinin tamamını ifade eden şahsiyetin gelişimi son derece önem taşımaktadır. Titizlik, dürüstlük, hak, adalet, mesuliyet, kendine, diğer insanlara ve tabiata saygı gibi tüm zamanlarda üzerinde mutabakat sağlanmış değerlerin bireye kasıtlı olarak kazandırılması, eğitimin en temel amaçlarından kabul edilmiştir. Her ne kadar bahsi geçen değerlerin referans alınacak kaynakları bakımından bir uzlaşma hiç mümkün olamayacaksa da uygun programlar ve yöntemler yoluyla tüm bireylere şahsiyet gelişimine destek olacak temel değerlerin kazandırılması, okulların temel görevi olarak benimsenmiştir.

Şahsiyet eğitimi, kuşkusuz salt ahlakçı bir yaklaşımı esas alan bilgi aktarımı yoluyla sağlanamaz. Duygu ve davranış boyutu ve bireysel farklılıklar dikkate alınmadan ne şahsiyeti anlamak ne de onu terbiye etmek mümkündür. Bu hususta düşüncemize zemin teşkil eden edebî metinlerdeki usul dikkate alınabilir. Hikâyeler yoluyla dünden bugüne tecrübe aktarımı, alegorik anlatımla verilmek istenen

mesajın somutlaştırılması; şiir, müzik ve görsel sanatlardan istifade edilmesi geçerliliği yüzyıllar boyunca kanıtlanmış yöntemler olarak yeniden canlandırılabilir.

Bu yönüyle formal bir yöntemden ziyade sağlıklı iletişim, güzel örneklik ve paylaşımcı bir yaklaşımla şahsiyet eğitimi meselesi ele alınmalıdır. Şahsiyet eğitiminin başarıya ulaşması toplumsal yapının vazeden değerlerle uyumuna bağlıdır. Nitekim yaşadığımız dünyada değer değil fayda eksikli bir yaklaşım hakimdir. Bu durum söylem ve eylemler arasında bir tutarsızlık doğurmaktadır. Bu bakımdan teori ile pratik arasındaki uyum, şahsiyet eğitimi bakımından oldukça önemlidir.

Şahsiyet eğitiminde zemin metin olarak siyasetnameler

Nasihate toplumun her ferdi muhtaçtır; ancak ona en çok ihtiyaç duyan devlet yöneticileridir. Devletin ve toplumun sıhhati doğrudan doğruya yöneticilerin istikamet üzere olmasına bağlıdır. Kendisine muhatap olarak devlet yöneticilerini seçen siyasetnameler çok eski dönemlerden itibaren nasihatname geleneğinin önemli bir türü olmuştur. Nasihatnameler, iyi insan olma bilgisini sunarken bir nasihatname türü olarak siyasetnameler hem iyi insan hem de iyi bir yönetici olmanın esaslarını ihtiva eder (Dinçer, 2019, s. 32). Siyasetnameler, esas karakteri bakımından ahlaki eserler bağlamında değerlendirilir ve nasihat edebiyatının önemli dallarından biri sayılır (Levend, 1963, s. 171).

Birbirlerine genel özellikleri bakımından benzeseler de nasihatname literatürü daha genel ve geniş, siyasetname literatürü daha spesifik bir alana yöneliktir. Siyasetnameler, özellikle Osmanlı Döneminde siyasi meselelere pratik çözümler sunma işlevine de sahiptir ve bu yönüyle nasihatnamelerden ayrılır. (Kömbe, 2018, s.203).

“Siyaset” kelimesi Arapçada ilk olarak “seyislik, at idare etme, at işleri ile uğraşma”, ikinci olarak da “hükümet, idare-i memleket” anlamlarına gelir (Şemseddin Sami, 2011, s. 586). İsmail Hakkı Bursevî, bu kelimenin Farsça “se” ve Türkçe “yasa” kelimelerinden “üç yasa” anlamıyla Arapçaya geçtiğini ifade eder. Kelimenin ortaya çıkışıyla ilgili olarak Bursevî, Cengizhan'ın topraklarını üç oğlu arasında paylaştırarak onlara asla terk etmemeleri gereken üç yasayı tavsiye ettiğini ve onların da devletleri ne kadar büyürse büyüsün bu üç yasayı asla terk etmediklerini konu alan rivayeti dile getirir ve bu kelimenin tertibinin değişerek Arapçaya geçtiğini savunur (2011, s. 140-141).

“Siyasetname” ise “siyaset” kelimesiyle Farsça “nâme” kelimesinden meydana gelen birleşik isim şeklinde edebi bir terimdir ve “devlet adamlarına siyâset sanatı hakkında bilgi vermek ve tekliflerde bulunmak maksadıyla kaleme alınmış eser” anlamına gelir (Ayverdi, 2010, s. 1117).

Siyaset ve ahlak arasında doğrudan ilişki kuran bu eserler, adaletle hükmedebilmenin yollarını gösterirken saadetin düzen ve istikrarın bir neticesi olduğu fikrine odaklanır. Siyasetnameler, sultanlara dönük olarak yazılmışsa “nasihatü'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, ahlaku'l-mülûk, enîsü'l-mülûk”; vezir, emîr veya diğer devlet adamlarına yönelikse “nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'âtü'l-vüzerâ” gibi adlarla anılmıştır (Uğur, 2001, s. 20).

Siyasetnameler; muhatapları, yapıları, bölüm başlıkları, muhtevası, prensipleri, dil ve üslupları açısından birbirlerine benzeseler de yazıldıkları dönemin ruhuna göre özgünlük taşır. Hükümdara, vezirlere yahut her ikisine ve dolaylı olarak halka nasihatler içeren siyasetnameler daha çok toplumların yaşadıkları zor zamanlarda, bozulma ve çözülme dönemlerinde toplumda aksayan tarafların tespiti ve çözüm önerileri sunmak maksadıyla kaleme alınmıştır.

Siyasetnamelerde adalet esaslı terbiye

Türk eğitim tarihi araştırmacıları belli bir plan, program ve amaç doğrultusunda ve uzman kişilerin rehberliğinde verilen formal eğitimi olduğu kadar bugün yaygın eğitim olarak isimlendirilen informal eğitimi de etraflıca incelemişlerdir. Bireyin ve toplumun öğrenme süreçlerinin sosyal bir boyutu vardır. Şahsiyet eğitiminde; yaygın eğitim kurumları, iletişim araçları, geçmiş nesillerden tevarüs edilen çocuk yetiştirme yöntemleri, çocuk oyunları, toplumun ortak muhayyilesini yansıtan atasözleri, destanlar, masallar, ninniler, edipler ve ahlakçılar kadar devlet adamlarına tavsiyeler içeren siyasetnameler de önemli bir rol oynar (Akyüz, 2012, s. 2).

Siyasetnameler; dinin, geleneğin, tarihi tecrübelerin yol göstericiliğinde yöneticilerin şahsiyetlerini besleyecek kaynaklardır. Yönetim usulleri bakımından merhamet, mesuliyet ve adalet ilkelerini esas alan siyasetnameler sadece ilk muhatapları açısından değil yönetilenlerin eğitimi açısından da önem arz eder. Tarihi tecrübeyi kayıt altına alma ve sonraki nesillere aktarma gayesi güden bu metinlerin devlet fikrini kuvvetlendirmesinin yanında baştan ayağa, zirveden tabana adalet esaslı topyekûn bir terbiye modeli sunduğunu da söyleyebiliriz.

İslâm düşünce tarihinde ahlaktan mutlak anlamda bağımsız bir alan olarak sekülerize edilmiş bir siyasi düşünce birikiminden bahsetmek mümkün değildir (Davutoğlu, 1994, s. 240). Siyasetnameler her zaman ahlak ile pragmatizmi birleştirir. Siyasi güç hiçbir zaman tek başına yeterli bir hedef olmamıştır. Siyasal başarının yanında sağduyulu ahlak anlayışı, özellikle bir hesap gününe inanan Müslümanlar açısından son derece önemlidir. Antony Black'in ifadesiyle "Kader değişken, yaşam kısa olsa bile -sadece bu yüzden- erdemli ve adaletli olmak Müslüman toplumlarda önemsenmiştir." (2010, s. 168)

Miskeveyh'e göre aşırı uçların ortasında yer alıp eksik ve fazlayı orta yola getirmeyi sağlayan bir yatkınlık olan adalet; eşyaya birlik manasını kazandıran denge anlamına gelir (2013, s. 129-130). Düzen ve denge düşüncesinin ilahi ve dünyevi sacayakları olsa da bunların hepsini kapsayan teorik diyebileceğimiz bir merkeze ihtiyaç vardır. Siyasetnamelerde bu merkez, adalettir. Adalet, bir yönüyle nizamın her türlü tehlikeden korunmasını diğer yandan da toplumsal dengenin sağlanabilmesini temin eder (Önder, 2014, s.26).

İslam siyaset düşüncesinde mülkün (devletin) temelini adalet teşkil eder. Bu husus, bütün siyasetnamelerde önemle vurgulanır. Ebû Mansur es-Seâlibi, "Gökler ve yerler adalet ile var olur, kıvamını bulur." (1997, s. 95) derken adaletin dünyaya düzen ve kıvam veren bir cevher olduğuna; Nizâmülmülk ise "Saltanat, küfür ile devam bulur; ama zulüm ve gaddarlıkla payidâr kalmaz." (2013, s. 15) ifadesiyle devletin sadece adaletle ayakta kalabileceğine vurgu yapar.

Adalet, her şeyin bir kararda olması anlamıyla ideal olarak toplumu düzenleyen bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Adaletin bir ölçü olarak kabul edildiği toplumlarda insan, şahsiyetini inşa edebilir, toplumsal yapı içinde uyumlu bir varlık olarak saadete yakın olur ve şekavetten uzak kalır. Böylelikle hem insan hem de âlem bir nizam bulur. Adaleti esas alan siyaset; istişare, liyakat ve ehliyete dayanır. İnsanı yüceltmenin, devleti yüceltmeye sebep olarak görülmesi insanı temel hakları bakımından güvenli bir alana kavuşturur. Bu sebeple insan, ümit eden ve ümit edilen bir varlık olarak değer kazanır.

Kadim siyasetname literatürümüz temel olarak akıl, bilgi ve adalet kavramlarını merkeze alır (Fazhoğlu, 2021, s. 14). Varlığı çeşitli boyutlarıyla fark eden ve yorumlayan insan, akli sayesinde bilgiyi tahsil eder

ve eşya üzerindeki davranışlarını bu bilgiye göre düzenlerse adalet ortaya çıkar. Bu yönüyle akıl, bilgi ve adalet aynı kaynaktan beslenir.

Adaleti merkeze alarak sınırlar çizen, yöneticilerin ahlakına özel vurgular yapan, iyiliğin yaşanabilir hâle gelmesini, kötülüğün engellenmesini temel alan siyasetnamelerde adalet kavramının anlamlarından biri de sultanın devlet ve toplum sınıflarının yerlerini belirlemesi, her birine buldukları mertebeye göre hak ettikleri ölçüde iyilikleri, malları ve makamları dağıtması ve sınıflar arasındaki geçişe mümkün olduğu kadar izin vermesidir (Kömbe, 2018, s. 231). Bu açıdan bakıldığında İslam'ın öngördüğü adalet teorisi ehliyet ve liyakat çerçevesinde insanın potansiyelini önemser, tercih edemediği durumlar sebebiyle onu sınıflamaz, kabiliyetleri ve emeği ölçüsünde inkişafına imkân sağlar. İnsan, bu adalet mefkûresi sebebiyle “hem âbid (kul) hem nâtık (akıl ve dil sahibi) hem de âşık (irfan, zevk, sanat sahibi)” olarak üstün bir nitelik kazanarak tekâmül eder (Fazlıoğlu, 2021, s. 15).

İnsanın en başta kendi kıymet ve kabiliyetlerini bilip tanınması gerekir. Kendine adaletli davranan bir insan başkalarıyla olan münasebetlerinde de adaleti gözetir. Dolayısıyla adalet duygusu, şahsiyetin inşasında en başat ilke olarak kabul edilir. Siyasetnamelerde, sıklıkla adaletle dayalı ideal düzenin geçmişteki bilge yöneticilerce kurulduğu ve bu düzenin yeniden inşa edilebilmesinin tek yolunun da onların bu uygulamalarını devam ettirmek olduğu vurgulanır.

Siyasetnamelerde dâire-i adalet (adalet dairesi) kavramı, devlet ve toplum düzenindeki birliğin, uyumun, dengenin, kemalin ve sürekliliğin temel sebebi ve aracı olarak görülür. Adalet dairesi kavramı çerçevesinde adalet; karşılaşılan, öne çıkan veya acil çözüm ihtiyacı olan meselelerle ilgili olarak çeşitli kavramlarla ilişkilendirilir (Kömbe, 2018, s. 231-232).

Siyasetnameler sadece devlet yöneticilerini adaletle hükmetmeye çağırmaz, aynı zamanda toplum hayatında adaletin tesis edilmesine vesile olacak güzel ahlak ve terbiyeyi de esas alırlar. Bu metinlerin birçoğu hayatın çeşitli alanlarına dair pratik önerilerde de bulunur. Mimari üsluptan musikiye, sahne oyunlarından eğlence adabına kadar yönetici elite pek ilgisi yokmuş gibi görünen günlük hayata ilişkin alanlarda da siyasetnamelerin söylediği çok şey vardır. Ağâh Sırrı Levend'e göre siyasetnamelerin ağırlık merkezi genel ahlak; dolayısıyla sadece hükümdarlara değil, herkese hitap ettiği için bu metinlerin birçoğu ahlaki eserler arasında yer alır (Levend, 1963, s. 171).

İmâm Gazâlî'nin Nasihatü'l-mülûk adlı eseri

İmâm Gazâlî, müstesna bir şahsiyet olarak İslam düşünce tarihinde “orijinal ansiklopedik düşünür” sıfatını alabilecek nadir örneklerden biridir (Orman, 1986, s. 54). Kendisi kelam, fıkıh, ahlak, felsefe gibi birçok alanda ve çok sayıda eser vermiştir. Onun önemli eserlerinden biri de *Nasihatü'l-mülûk*'tür. *Nasihatü'l-mülûk*, Gazâlî'nin son dönemlerinde kaleme aldığı eserlerden biridir. Eser, siyasetname kategorisinde değerlendirilmekle birlikte Lambton'un ifadesiyle “aynı zamanda hukukçu ve felsefecilerin kuramının edebî bir teorisiyle sûfilerin ahlak anlayışının izlerini birleştiren” bir eserdir (2014, s. 211).

Nasihatü'l-mülûk'ün tamamının Gazâlî'ye ait olup olmadığı ile ilgili birçok tartışma söz konusudur. Özellikle son bölümlerinde doğrudan yönetime ilişkin olarak belirtilen görüşlerin Gazâlî'nin medreseden ayrılışı sonrasında benimsediği düşünce yapısı ve hayat tarzı ile tenakuz gösterdiği düşünülmektedir (Khismatulin, 2012, s. 493). Bu yaklaşımın, Gazâlî'nin başka eserlerinin güvenilirliğine de gölge düşüreceğini savunan bazı Gazâlî araştırmacıları ise eserin tamamının Gazâlî'ye

ait olduğu görüşündedir. Gazâlî'nin *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn ve Kimyâ-yı Sa'âdet* başta olmak üzere birçok eserinde adil yönetim ve yöneticilerin ahlakına ilişkin tavsiyelerde bulunduğu dikkate alındığında, hayatının son döneminde dahi olsa yönetime ilişkin olarak tavsiyelerde bulunabildiği düşünülebilir.

Nasihatü'l-mülûk hakkındaki tartışmalardan biri de eserin kime ithafen yazıldığı meselesidir. Eseri Farsçadan Arapçaya ilk kez tercüme eden Ali b. Mübârek b. Mevhûb el-İrbîlî (ö.595/1199'dan sonra), eserin Melikşâh'a (ö.485/1092) ithafen yazıldığına işaret eder (Gazâlî, 1988, s.5-6). Bu görüşe katılan Âşık Çelebi (ö.979/1572) ve Kâtib Çelebi (ö.1067/1657) gibi isimlerin yanında bazı Gazâlî araştırmacıları da mevcuttur (Âşık Çelebi, 2017, s. 52; Kâtib Çelebi, 2017, s.308; Lambton, 2014, s. 209).

Yaygın görüş olarak ise eserin Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a (ö.511/1118) ithafen yazıldığı kabul görür (Avcı, 2006, s.411; Ülken, 1961, s. 59). Çalışmamıza konu olan Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin tercümesinde de eserin Muhammed Tapar'a ithaf edildiği şu ifadelerle belirtilir: "Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî 'aleyhi rahmeti'l-'azîzi'l-meliki'l-fetvâ hazretleri lisân-ı Fârisî üze Âl-i Selçuk'dan Muhammed Şâh için Naşihatü'l-mülûk nâm bir naşihatnâme te'lîf edüp..." (1a)

Bazı kaynaklarda ise eserin Gazâlî'nin Sultan Sencer'le (ö.552/1157) çeşitli sebeplerle iletişim hâlinde olduğu göz önünde tutularak ona ithafen yazıldığı ısrarla savunulur (Garden, 2020, s. 229). Metnin içinde geçen "Melik-i Meşrik" yani "Doğu'nun Sultanı" ifadesi ile kimin kastedildiği konusunda bir uzlaşma olmasa da kronoloji dikkate alındığında bu sultanın Muhammed Tapar veya Sultan Sencer olma ihtimali kuvvet kazanır.

Ömer Dinçer bu bağlamda bazı eserlerin hükümdarın yazarını affetmesi veya görevden başışlaması için yazıldığına vurgu yaparak bu türden eserlerin en ünlüsü olarak *Nasihatü'l-mülûk*'e işaret eder (2019, s. 43). Gazâlî, *Nasihatü'l-mülûk*'ü Selçuklu sultanına ithaf ederek yönetim ile dinin kamusal rolü arasında bir bağ oluşturmuştur (Black, 2010, s. 150). Ann Lambton, kışa ve hikâye geleneğinin hâkim olduğu kültürde Gazâlî'nin bu eserinin İran saray kültürünün anlatıldığı çalışmalara çok benzediğini söylemekte ve Gazâlî'nin o dönemde kaleme alınan eserlerden çok fazla etkilendiğini iddia etmektedir (2014, s. 211).

İlker Kömbe'ye göre Gazâlî'nin *Nasihatü'l-mülûk*'ündeki adalet vurgusu, Abbasi hilafeti ile Büyük Selçuklu Devleti arasındaki denge ve uyuma işaret eder (2018, s. 232). Bundan hareketle söylenebilir ki Gazâlî, dünya ile ahiret, hilafet ile saltanat ve halife ile sultan arasındaki uzlaşmayı sağlayan bir katalizör olmuştur. Sultana en başta itikadî esasları hatırlatmış ve devlet yönetimine ilişkin ilkeleri, tarihî tecrübelerden misaller vererek vurgulamıştır. Sultanın şahsında tebarüz edecek güzel ahlakın toplumun ahlakına tesir edeceğini sıklıkla hatırlatan Gazâlî'nin bu manada bir şahsiyet modellemesi yaptığını da söyleyebiliriz. Bu yönleriyle *Nasihatü'l-mülûk*, hem Melikşah sonrası Selçuklu devletinin kritik bir döneminde hem de Gazâlî'nin şahsî serüveninde önemli bir evrede kaleme alınmıştır. Eserde inanç esasları merkeze alınarak devlet yönetimine ilişkin olarak denge ve adalet vurgusu ön plana çıkarılmıştır.

Agâh Sırrı Levend, esere ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede *Nasihatü'l-mülûk*'ün aslında bir siyasetnameden ziyade daha çok kelâmıla ilgili hususları içerdiğini, hükümdara nasihatın eserde sadece bir bölüm şeklinde yer aldığını ifade etmektedir (1963, s. 171).

Nasihatü'l-mülûk; bir mukaddime, itikat ve iman esaslarının ve dallarının anlatıldığı geniş bir bölüm ve yedi bâbdan meydana gelir. Gazâlî eserin mukaddime bölümüne sultandan Allah'ın nimetlerine

şükretmesini ve Allah'ın dinini yaymak için çaba sarf etmesini isteyen sözlerle başlar. Sonraki bölümde ise ağaç metaforuyla iman ve amel ilişkisini ortaya koyan Gazâlî, imanın amel ve davranışlarla doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Daha sonra iman ağacının usûl ve fîrûuyla bu ağacı besleyen kaynaklara değinir; adalet ve merhametin imandan neşet ettiğini vurgular.

Eserin birinci bâbını itikadî esaslar, edebe dair hususlar ve devlet yönetimine ilişkin temel ilkelere ayıran Gazâlî, imanın bir gereği olarak sultanın zulümden kaçınmasının ve adaleti gözetmesinin esas olduğunu belirtir. Halkın da bu ilkelere uyup adaletle hükmeden sultana itaat etmesi gerektiğini söyler. Sultan, temel bir görev olarak ülkenin imarı için uğraşmalı, halkın her nevi ihtiyaçlarını karşılamalı, ayrımcılık yapmamalıdır. Ayrıca kötülüklerin önünü kesmeli, iyilikleri önce kendisi yaşayıp diğer insanlara örnek olarak yaygınlaştırmalıdır. Tarihî tecrübeyi öğrenmeli ve onlardan ibret almalı, âlimlerle istişare ederek onların görüşlerine itibar etmelidir. Caydırıcı cezalarla toplum hayatını olumsuz etkileyenlere karşı da denetleyici olmalıdır.

Eserin ikinci bâbında vezirlerin vasıflarına değinen Gazâlî, sultanın çevresinde ilim sahibi, dürüst ve güvenilir yardımcılarının olması gerektiğine vurgu yapar. Üçüncü bâbda kalem ve yazının önemine işaret eder ve kalemin en az kılıç kadar önemli olduğuna dikkat çeker. Bu bölümde ayrıca devlet görevlilerinin vasıflarını ortaya koyar. Dördüncü bâbda sultanın himmetlerine değinen müellif, çeşitli hikâyelerle sultanın cömertlik, kararlılık ve çalışkanlık gibi vasıflarla donanması gerektiğini vurgular.

Gazâlî, beşinci bâbda hikmet sahibi olmanın öneminden bahseder ve birçok filozoftan alıntılar yaparak hikmetli sözlere yer verir. Altıncı bâbda aklın insan için en büyük nimet olduğuna değinen müellif, en akıllı kimselerin bir işin akıbetini düşünerek hareket edenler olduğuna işaret eder. Eserin son bâbında ise kadınlar hakkındaki görüşlerini ifade eden Gazâlî, yaşadığı dönemdeki kadın algısını da ortaya koymuş olur.

Nasihatü'l-mülûk, müellifi Gazâlî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış, telif tarihinden kısa bir zaman sonra da Arapçaya tercüme edilmiştir. Ancak bu tercümenin akıbeti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin bilinen tek ve meşhur Arapça tercümesi Safiyüddin Ali b. Mübârek b. Mevhûb'un Musul Atabeyi Alp Kutluk adına *et-Tıbrü'l-mesbûk fî Nasihatü'l-mülûk* adıyla yaptığı tercümedir. Eser başkaları tarafından da Arapçaya tercüme edilmiş olmasına rağmen hiçbiri bu tercüme kadar şöhret kazanmamıştır (Avcı 2006, s.411; Karlığa 1996, s. 522). *Nasihatü'l-mülûk*'ün bilinen tüm Türkçe tercümelemleri de bu tercümeden hareketle yapılmıştır. Eser, 1932 yılında da İranlı âlim Celâleddîn Hümâî tarafından Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiştir (Avcı 2006, s. 411).

Nasihatü'l-mülûk, yazıldığı dönemden itibaren hem Gazâlî'nin yaygın ve tesirli itibarı hem de Nizâmülmülk'ün *Siyasetname*'sinden sonra doğrudan sultanı muhatap alan bir eser olması sebebiyle dikkat çekmiş, Selçuklular ve sonradan Osmanlılar zamanında Türkçeye tercüme edilmiştir.

Nasihatü'l-mülûk'ün klâsik dönemde yapılan Türkçe tercümelemleri

Siyasetnameler içinde ve Gazâlî'nin eserleri arasında Türkçeye en çok tercümesi yapılan eser *Nasihatü'l-mülûk*'tür. Klâsik dönemde eserin Türkçeye yapılmış 12 tercümesi tespit edilmiştir. Tercümelemlerin bir kısmının mütercimi belli, bir kısmının ise belli değildir (Yazar 2011, s. 116). Bu tercümelemlerin tespit edilenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Abdussamed b. Seydî Ali b. Dâvûd Diyarbekrî: Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Nasihatü'l-mülûk'ün bilinen ilk Türkçe tercümesi olarak kayıtlarda geçmektedir. Kahire Üniversitesinde 7057 numarada kayıtlı olduğu ifade edilen tercümenin 53 varaktan oluştuğu bilgisi "Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi" isimli eserde geçmektedir (Yazar 2011, s.116).

2. Ahmed b. Mu'allimzâde el-Edhemî: Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk

Bu tercüme Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rüstem Paşa'ya ithafen yazılmıştır. Eserin tamamı değil içinden belli hikâyeler seçilerek tercüme edilmiştir. Ahmed b. Mu'allimzâde'nin tercümesinde Ali b. Mübârek'in Arapça tercümesi kaynak alınmıştır. 42 varaktan oluşan tercüme, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi B3902 numarada kayıtlıdır. Tercüme, Göker İnan tarafından yayımlanmıştır (Muallimzâde Ahmed Edhemî, 2022).

3. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Ali b. Mehmed el-Bursevî: Tercüme-i Tibri'l-mesbûk fi Nesâyihi'l-vuzerâ ve'l-mülûk

Daha ziyade *Meşâ'irü's-şu'arâ* isimli tezkiresiyle bilinen 16. yüzyılın önemli şahsiyeti Âşık Çelebi de *Nasihatü'l-mülûk*'ü Türkçeye tercüme etmiştir. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve veziri Rüstem Paşa adına yapılan bu tercümenin on nüshası tespit edilmiştir (Yazar, 2011, s. 117-118). Âşık Çelebi tercümesinin beş nüshadan hareketle Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül tarafından tenkitli neşri yapılmıştır (Âşık Çelebi, 2017).

4. Alâyî b. Muhibbî (Muhyî) eş-Şerîf eş-Şîrâzî: Neticetü's-sülûk fi Nasihati'l-mülûk

Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî tarafından Kanuni Sultan Süleymân devrinde tercüme edilmiştir. Mütercim, eseri Arapça tercümesinden Türkçeye çevirmiştir. Şehzade Bâyezid'in istifadesi için lâlâsı Sinân Bey'in emri üzerine eseri *Neticetü's-sülûk fi Nasihati'l-mülûk* adıyla tercüme eden Alâyî b. Muhibbî, kaynak metni tercüme etmekle yetinmemiş, metne önemli oranda eklemeler de yapmıştır. Eserin farklı nüshaları yanında müellif nüshası da mevcuttur (Yazar, 2011, s.121). Bu tercüme üzerine Yusuf Gökkanlı ve Zehra Öztürk tarafından farklı tarihlerde tamamlanmış iki doktora tezi bulunmaktadır (Gökkanlı, 2019; Öztürk 2022).

5. Âdâbü'l-mülûk (Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk): Mütercimi Belli Değil

Ulaşılabilen tek nüshası, Manchester'deki John Rylands Üniversitesi Kütüphanesi 73 numarada 1b-62b varakları arasında bulunan tercümenin müellifi konusunda bir bilgi yoktur. Kendi dönemine kadar eserin tercüme edilmediğini belirten mütercim eseri dönemin padişahı II. Selim'e ithafen kaleme almıştır (Yazar 2011, s.122).

6. Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk: Mütercimi Belli Değil

Tespit edilebilen dört nüshası bulunan tercümede mütercim ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Tercüme, kaynak metnin söz dizim özelliklerine bağlı kalmadan serbest bir üslupla kaleme alınmıştır. Tercümenin tarihine ilişkin açık bir bilgi olmamakla beraber nüshalarda belirtildiği üzere 16. yüzyıl sonlarına doğru yazıldığı kabul edilebilir (Yazar, 2011, s. 123-124).

7. Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz: Fevâiyihü's-sülûk fi Nesâyihi'l-mülûk (Tercüme-i Tibri'l-mesbûk fi Nesâhi'l-mülûk)

Sultan III. Mehmed için manzum ve mensur methiyeleri ihtiva eden eser, Vücûdî mahlaslı Mehmed b. Abdülazîz tarafından tercüme edilmiştir. Mütercim, *Nasihatü'l-mülûk*'un hem padişahlar hem de diğer insanlar için yararlı bir kitap olduğunu ve bu yüzden eseri tercüme ettiğini belirtir. Tercüme, Turgut Tok tarafından 2009 yılında yayımlanmıştır.

8. Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl: *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*

Bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3479 numarada kayıtlı olan bu tercüme, Türkçeye Arapça tercümesinden aktarılmış ve 16 Safer 1147/ 18 Temmuz 1734 tarihinde tamamlanmıştır. Eldeki nüsha müellif hattıdır. Kaynak metnin muhtevası esas alınmış ancak söz dizimi konusunda mütercim serbest davranmıştır (Yazar, 2011, s. 126-127).

9. *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*: Mütercimi Belirsiz

Nasihatü'l-mülûk'ün mütercimi belirsiz bir diğer tercümesi de Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 1121 numarada kayıtlıdır. Yazma 50 varaktır ve istinsahı H. 1033 yılının Muharrem ayında tamamlanmıştır (Yazar, 2011, s. 128).

10. Hatîb: *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*

Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü 1951 numarada kayıtlıdır ve 77 varaktan oluşmaktadır (Yazar, 2011, s. 128).

11. Seyyid Mehmed Lutfî: *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*

Mehmed Hüsrev Paşa'ya (ö.1855) sunulan tercümenin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü 294 numarada kayıtlıdır (Yazar, 2011, s. 131).

12. *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*: Mütercimi Belirsiz

Mütercimi bilinmeyen bu tercümenin bir nüshası Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tarihi Talat 100 numarada kayıtlıdır (Yazar, 2011, s. 132).

13. Manisalı Ahmed Esad Efendi: *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*

Çalışmamıza konu olan tercümenin tespit edilebilen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082-numarada kayıtlıdır. Mütercim ve eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri

Ahmed Esad Efendi 1193/1779 yılında Manisa'da dünyaya gelmiştir. Babası, "Mestçizâde" lakabıyla tanınan Halil Naîmî Efendi'dir. Konya'nın Ereğli kazasından Ahmed Efendi'nin oğlu olan Halil Naîmî Efendi, tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra 1185/1771 yılında Manisa müftüsü olmuş, bu vazifeden bir veya iki yıl sonra ayrılmış, 1194/1780 yılında tekrar müftülük görevine getirilmiş ve ölünceye kadar da bu vazifeyi sürdürmüştür. İslâmi ilimler sahasında dersler veren ve eserler yazan Halil Efendi, aynı zamanda "Naîmî" mahlasıyla şiirler de söylemiştir. Mehmed, Ahmed Esad ve İshak isimli üç oğlu olan Halil Naîmî Efendi, 1224/1810 yılında vefat etmiştir Kendisinin el yazması hâlinde kalmış birtakım Arapça eserleri vardır (Ceyhan 2022, s. 33.34).

Manisalı Ahmed Esad Efendi babasından çocukluk ve ilk gençlik yıllarında temel dinî bilgileri edindikten sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitti. İstanbul'da Hoca Abdurrahim Efendi (ö.1223/1808-1809) ve Hoca Neşet'in (1148-1222/1735-1807) ders halkasına dâhil oldu. Medrese eğitimini tamamlayıp Arapça ve Farsça öğrendi. 1239/1824 yılında Manisa'ya döndü ve müderris olarak dersler verdi. Manisa müftülüğü vazifesini yürüten kardeşi Mehmed Said Efendi 1252/1836 yılında vefat edince aynı senenin 19 Ramazan'ında (28 Aralık 1836) kardeşinin yerine Manisa müftülüğüne tayin edildi (Ceyhan, 2022, s. 34).

Müftülük vazifesinde ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmeyen Ahmet Esad Efendi, Manisa-Yaylaköylü Ahmed Reşid'in 1256/1841 yılında tamamladığı *Nuhbe-i Vehbî Şerhi* için yazdığı Arapça takrizde kendisinin Manisa müftüsü ve İstanbul'da müderris olduğunu belirtmektedir. Şer'iyye sicil defterlerindeki bilgiye göre 1263/1847 yılında veya daha öncesinde müftülükten ayrıldı ve 1269/1853 yılında Kudüs kadılığına getirildi. Fakat 1271/1855 yılındaki kayıtlara göre Manisa'da bulunduğu anlaşılan Ahmed Esad Efendi'nin bu vazifesinin kısa sürdüğü söylenebilir. 22 Rebiülevvel 1274/10 Kasım 1857 tarihinde Kuşadası kazasına arpalık olarak tayin edildi ancak oraya gidmeden vefat etti ve babasının Ulu Mezarlık'taki kabrinin yanına defnedildi.

Ahmed Esad Efendi temel İslâmî ilimlerin yanında tasavvufla da ilgilenmiş, şair kimliği ile tanınan ve divan sahibi olan Kadîrî şeyhlerinden Niğde-Borlu Kuddûsî Ahmed Efendi'ye (1183-1265/1769-1849) intisap etmiştir. Kendisinin tek evladı müderris Seyyid Sâdullah Efendi'dir (ö.1281/1864). Ahmed Esad Efendi; âlim, şair ve mütercim şahsiyeti yanında çevresinde hayırseverliğiyle de tanınmış bir zâttı (Ceyhan, 2022, s. 35-36).

Ahmet Esad Efendi, İslami ilimler hususunda yetkin biri olmasının yanında edebî zevke de sahip bir şahsiyettir. Elimizdeki bilgilere göre onun kitap hacminde iki eseriyle bazı şiirleri mevcuttur. Kitap hacmindeki eserlerinden ilki bu çalışmaya da konu olan *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*'dir. Eser, İmâm Gazâlî'nin *Nasihatü'l-mülûk*'ünün dikkate değer Türkçe tercümelerinden biridir. Ahmed Esad Efendi sonraki bölümlerde de ele alınacağı üzere *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*'nde kendine ait şiirlere yer verdiği gibi edebî zevkini yansıtan farklı şairlerin şiirleriyle muhtevaya uygun mesellere, hikâyelere ve kelâm-ı kibarlara da yer vererek tercümenin kısmen de olsa telif özelliği kazanmasını sağlamıştır. İkinci eseri ise *Tuhfe-i Âsım Şerhi*'dir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ahmed Esad Efendi, Mütercim Âsım'ın (ö.1235/1819) *Tuhfe-i Âsım* adlı manzum Arapça-Türkçe sözlüğünü yarısına kadar şerh etmiştir. Ancak kaynaklarda ismi zikredilmesine rağmen bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanamamıştır (Ceyhan, 2022, s. 47). Bu iki eser dışında elimizde Ahmet Esad Efendi'ye ait yedi manzume bulunmaktadır. Kendisi şiirlerinde "Esad" mahlasını kullanmaktadır. Eldeki yedi şiirden ilki, birçok biyografik kaynaktan rastladığımız altı beyitlik bir naattir. Diğer altı şiir ise çeşitli vesilelerle söylenmiş tarih manzumeleridir (Ceyhan, 2022, s. 47-52).

Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*

Ahmed Esad Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*'ni ne zaman tamamlandığı hususunda net bir bilgi yoktur. Tercümenin elde bulunan tek nüshası, ferağ kaydındaki bilgiye göre 3 Zilhicce 1251/21 Mart 1836 tarihinde Abdurrahman Muhyiddîn el-Erzincânî tarafından istinsah edilmiştir. Buna göre tercümenin bu tarihte veya daha öncesinde tamamlanmış olması gerekmektedir. Ancak bu nüshanın başında mütercimden bahsedilirken "Bu 'abd-i kalîlü'l-bizâ' at ve kelîlü'l-istiâ' at es-Seyyid Ahmed bin Halîl el-müftî bi-Magnisa..." şeklinde bir ibare yer almaktadır. Buna göre nüsha istinsah edildiğinde mütercimin Manisa müftüsü olması gerekir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi Ahmed Esad Efendi

nüşhanın istinsah tarihinden yaklaşık dokuz ay sonra bu göreve getirilmiştir. Aradaki dokuz aylık fark, mütercimın müftülük görevine önce fiilen sonra da resmen atanmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Ceyhan, 2022, s. 39).

Ahmed Esad Efendi tercümenin başında Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e, ailesi ve ashabına salât ve selamdan sonra İmâm Gazâlî tarafından Muhammed Şâh'a ithafen Farsça olarak telif edilen, Irak ve Acem'de şöhrat bulan ve hem yöneticilerin hem de halkın istifade ettiği bu eserin Şerefeddîn b. Ebi'l-feth'in amcası Safiyüddîn tarafından Arapçaya çevrildiğini, eserin Arapça tercümesinin Anadolu'da ve Arap coğrafyasında oldukça şöhrat kazandığını ve Farsça aslına kimsenin ulaşamadığını belirtir. Mütercimın kendisi de bu konuda araştırma yapmış olmasına rağmen başarılı olamamıştır. *Tercüme-i Nasihatü'l-mülük* isimli bir esere rastlayan ancak bunun başka bir eserin tercümesi olduğunu tespit eden mütercim, daha önceden bu eserin tercümesinin yapılmadığı kanaatine ulaşır. Türkçeye tercüme edilmesi hâlinde eserden herkesin istifade edeceğini ve anlayışı zayıf kişilerin dahi onun maksat ve meramını kavrayabileceğini düşünür. Bir eserin birden çok tercümesinin olmasının sayısız faydaları olacağı fikriyle her ne kadar kendisini bu konuda yeterli görmese de Allah'ın lütfu ile tercümeyle giriştiğini beyan eder:

"Bu 'abd-i kâlîlül-bizâ'at ve kelîlül-istiâ'at es-Seyyid Ahmed bin Halîl el-müftî bi-Magnisa hâmitü ani'l-be'sâ'i ve 'afâ 'anhümâ el-afuvvu'l-celiyyu der ki: Hücetü'l-İslâm İmâm Gazâlî 'aleyhi rahmetü'l-'azîzi'l-meliki'l-fetvâ hazretleri lisân-ı Fârisî üzre Âl-i Selçuk'dan Muhammed Şâh için Naşihatü'l-mülük nâm bir naşihatnâme te'lîf edüp 'Irâk ve 'Acem'de bir müddet şöhrat bulup niçe zamân mülük ve sâ'ir nâs anuñ naşâyih-i müfide ve mevâ'ız-ı keşiresiyle intifâ' ederler iken nef'i dağı ziyâde olsun dëyü Ebu'l-berekât el-Mübârek el-mulâkkaş bi-Şerefi'd-dîn bin Ebi'l-feth'ün 'ammîsi Şafiyü'd-dîn, 'Arabî lisân üzre terceme edüp diyâr-ı 'Arab'a ve Rüm'a ol derece şöhrat vermiş ki Fârisî lisân üzre te'lîf olunan aşl nüşhayı diyâr-ı Rüm'da görmiş kimseye teşâdüf edemedüm ve çok tefiş eyledüm bu fakîre dağı rü'yet muşkader olmadı. 'Arabî'ye mütercem olan nüşhayı mü'tâlâ'a edüp derûnında munderic olan ferâ'id ü fevâ'idi fi'l-cümle fehmi olundukça ekşeri evkâtda temennî eder idüm bu nüşha dağı lisân-ı Türkî'ye terceme olursa diyâr-ı Rüm'da nef'i 'âm ve ednâ bizâ'ası olan dağı fehmi-i maşşud u merâm ederdi dëyü. Dâ'imâ hâtır-ı fakîrâneme hutür etdükke 'acebâ bir tercemesi var mı dëyü çok tettebbu' eyledüm, bulamadum. Şoñra esâmî-i kütübde görmedüm, gerek 'Arabî'ye ve gerek Türkî'ye terceme olmuşdur dëyü, lâkin bulmak ve görmek müyesser olmadı. Diğer Terceme-i Naşihatü'l-mülük nâm kitâb[1] gördüm, mezkûr kitâbuñ tercemesi degil. Binâ'en 'aleyh şey'-i vâhidüñ müte'addid tercemesi olmak fevâ'id-i müte'addideyi mutazammın olur hülyâsıyla her ne kadar tercemeye iktidârüm vâfî degül ise dağı bu huşûşda luğf-ı Feyyâz bu 'abd-i ahkâra kâfî olur zannıyla tercemeye şürü' olunup maşş-ı eltâf-ı Raḥmânî ve 'inâyât-i Samedânî ile tekmîli müyesser olmuşdur, bi-ḥamdi'llâhi ve luğfihî." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 1b-2a)

Mütercim, birçok faydalı bilgiyi ihtiva eden eserin mütalaasının son derece gerekli olduğunu, güzel ahlak kazanmak ve hoşça giden ilginç hikâyeleri öğrenmek için herkesin istifadesine uygun olması yanında çeşitli eserler ve geçmişte yaşanmış hadiseler hakkında bilgi verdiği için okuyanı ruhanî bir lezzete ulaştıracağını, ibret verici kıssalarının çeşitli meclislerde okunmasının da dinleyicilere keyif vereceğini belirtir:

"Bu kitâb-ı menâfi'-me'âb vülât ü kużât-ı evândan ehl-i inşâf-ı bî-i'tisâf olanlara ekşeri evkâtda mü'tâlâ'ası ehemmi-i mühimmâtdan oldığı gün gibi 'ayân ve müstağniyyün 'ani'l-beyândur ve dağı taşşîl-i ahlâk-ı ḥamîde ve ittîlâ'-ı hikâyât-ı nefise vü 'acibe için ekşeri nâsa mü'tâlâ'ası elyak oldığı aşikâr ve bir vech-ile cây-ı inkâr olmadığında mâ'adâ vukûf-ı ahbâr-ı mâziyye ve âşâr-ı ğaribe ile telezzüz-i rûḥânî iktisâb edüp ve nice 'ibret-nümâ olan kışşaları maḥâfil-i kübrâ ve mecâlis-i üdebâda ḥîn-i iktizâda bi'l-münâsebe naql olunsa müstemi'inüñ şafa-yâb olması maḥall-i irtiyâb degildir, vefekana'llâhü ve iyyâküm bi-ḳabûli'n-naşâyihî'l-cemîle âmîn bi-ḥürmeti'l-müslimîn." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 2b)

Eserin Farça aslına ulaşmak mümkün olmadığı için Arapça tercümesinin hem klasik hem de modern tercümelere kaynaklık ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda mütercim, mezkûr Arapça tercümenin nüshalarını araştırdığını; ulaşabildiği nüshalardan istifade ederek kendi tercümesini tamamladığını ifade etmektedir:

“Li-muharrihi: İki üç nüshada bu minvâl üzere buldum. Bundan ziyâde nüshaya zafer-yâb olmadum. Taşavvur olsa bir kaızıyye dahı olmalı lâkin ‘aklı ile derc olmak bu huşûsda vechen mine’l vücüh câ’iz olmamağla bulunan miğdârı terceme olundu.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 86b)

Tercümenin yapısal özellikleri

Ahmed Esad Efendi, eseri tercüme ederken İmâm Gazâlî'nin *Nasihatü'l-mülûk*’ünde gördüğümüz kompozisyona sadık kalır. Tercümeye Besmele ve kısa bir girişle başlayan mütercim burada Allah’a hamd ettikten sonra, Hz. Peygamber ve ashabının övgüsüne yer verir. Bu tercümede diğer tercümelere farklı olarak eserin herhangi bir devlet adamı adına yazıldığına dair bir kayıt yer almaz. Giriş bölümünde mütercim, İmâm Gazâlî ve *Nasihatü'l-mülûk* hakkında bilgiler verir, eseri tercüme gerekçesini, tercüme usulünü, benimsediği dil ve üslup anlayışını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Sonrasında “*Şürû’-ı Terceme*” başlığıyla eseri tercüme girişen Ahmed Esad Efendi önce İmâm Gazâlî'nin künyesini verir sonra da Gazâlî'nin Muhammed Şâh’a verdiği öğütleri onun dilinden aktarmaya başlar. Bu bölümde verilen öğütler itikadî esaslar ve bu esasları besleyecek ibadet pratiklerine dönüktür.

Eserin sonraki bölümlerinde iman ve itikada dair meseleler ele alınmaya devam edilir ve imanın asıllarıyla dallarına yer verilir. Sultana en büyük emanet olarak vurgulanan iman, eserde ağaç metaforu ile anlatılır. Bu ağacın on aslı ve on dalı vardır. Mütercim, iman ağacının on aslını “El-i-tîkâdâr” başlığı altında ele alır. Ağacın dallarını ise “Zikr-i fûrû’u’l-îmân” ifadesiyle açıklamaya başlar. Burada “adalet” ve “insaf” kavramları on başlık altında çeşitli misaller ve hikâyelerle ele alınır.

Sonrasında da iman ağacını besleyen iki pınardan bahsedilir. Bu pınarların birincisi dünya ve dünyanın hakikatini bilip onun bir misafirhane olduğunun şuuruna varmaktır. İkinci pınar ise kişinin akıbetini bilip karşılaşacağı sonu idrak etmesi ve ahiretin ebedî rahatı için dünyanın zevk ve sefasını terk etmesidir. Bu bölümde on misal ve beş hikâye yer alır. Metinde bu husus şöyle dile getirilir:

“Ey sultân, saña ma’lûm olsun ki dünyânun râhatı az gündür ve ol az vaqtün ekşerîsi de ta’ab ü meşakkat ile geçer. Hülâsa-i kelâm dünyânun humârsuz vaqti olmaz gibidir. Böyle iken anuñ ile iştiğâl sebebiyle râhat ü menfa’at-i âhîret fevt olur; ol ise râhat-ı dâ’ime ve menfa’at-ı bâkiyedir. ‘Âkıll olan zevât cüz’î şafâ için ebedî olan şafâyı fedâ eylemez; şafâ-i dünyâyı terk edüp ve hevâ-yı nefsine ‘adem-i ittibâ’da kemâl derece şabr eder, râhat-ı dâ’imeye vâsıl u nâ’il olmak için.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 20a)

Sonrasında metnin esasını oluşturan yedi bâb gelir. İlk bâbda “mülûkûñ ve mülk ü siyâsetün ve etvâr ü sîretlerün ahvâlîni beyân için tertîp olmışdur.” ifadesiyle sultanın, devletin, siyasetin ve diğer unsurların durumları anlatılır. Bu bâb, üç fasıl hâlinde ele alınır. Öncelikle iki fırkadan söz edilir. Bu fırkaların ilki peygamberler ikincisi ise sultanlardır. Bu bölümde mütercim ayrıntılı olarak Irak ve Acem sultanlarının şeceresini sunar. Bâbın ilk faslında *Hikâye* ve *Hikâye-i Acibe* başlığı altında 21 hikâye anlatılır. Ayrıca 6 *hikmet*, 6 *işâret*, 4 *şîr*, 1 *fâide*, 1 *nasihat*, 1 *tenbih*, 1 *mev’ize*, 4 *şîr*, 1 *kelâm-ı hükemâ*, 2 *haber* yer alır. Ayrıca mütercime ait *Li-muharrihi* başlığıyla 2; *Sâniha* başlığıyla da 1 bölüm eklenmiştir. İkinci Fasıl’da ise 18 *hikâye*, 10 *hikmet*, 6 *işâret*, 2 *tenbîh*, 6 *şîr*, 1 *mev’ize*, 2 *darb-ı mesel* ve mütercime ait *Li-muharrihi* başlığıyla 2 bölüm yer alır. Üçüncü Fasıl’da sultanların üzerine vacip olan işlerden bahsedilir. Burada *Hikâye* ve *Hikâye-i acibe* başlığıyla 2 hikâye anlatılır. Bu fasılda ayrıca 2 *şîr* mevcuttur.

İkinci Bâb, vezirlerin siyasetleri, özellikleri ve hâlleri ile ilgilidir. İkinci Bâb; 2 *lâyihâ*, 5 *işâret*, 2 *hikmet*, 1 *Nükte-i sâliha*, 1 *hikâye*, 1 *tenbîh*'ten oluşur.

Üçüncü Bâb, kalem ve yazının önemini ele alır. Bu bâbda 2 *hikâye*, 1 *haber* ve 1 *rivayet* bulunmaktadır.

Dördüncü Bâb, sultanların yüksek vasıflarını açıklar. Bu bâbda 9 *hikâye*, 2 *hikmet*, 1 *ihtâr*, 1 *tenbîh*, 3 *şî'r* ve *Zikr-i Alâmet-i Asl* başlığıyla ile bir bölüm bulunur.

Beşinci Bâb, Hükemanın yani bazı filozofların hikmetlerinden alıntılardan oluşur. Burada 16 *hikmet*, 1 *hikâye*, 2 *işâret*, 3 *hikmet*, 2 *işâret*, 2 *tenbîh*, 2 *fâ'ide* yer alır. Bu bâbda ayrıca *Li-muharririhî* başlığı altında mütercim kendi görüşlerini belirtir.

Altıncı Bâb, aklın ve akıl sahiplerinin derecelerini anlatır. Bu bâbda 1 *hikâye*, 2 *işâret*, 1 *şî'r*, 1 *kit'a* yer alır.

Yedinci Bâb, kadınlara ilişkin durumları ve kadınların vasıflarını içerir. Bu bâbtaki konular 8 *hikâye*, 5 *işâret*, 1 *haber*, 2 *şî'r*, 1 *hikmet*, 2 *tenbîh* ile izah edilir.

Tercümede şahsiyeti inşa eden kavramlar

Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin tercümesine kaynaklık eden eserin müellifi İmâm Gazâlî, özellikle *Nasihatü'l-mülûk*'ün ilk bölümünde şahsiyeti inşa edecek temel kavramlar üzerinde durmuştur. Adalet başta olmak üzere akıl ve ilmin önemi, ulüvv-i himmet, insaf ve merhamet, dünyaya meyl etmemek, nefsin terbiyesi, murakabe ve muhasebe, vakar ve kararlılık, lisân-ı sıdk, nasihate kulak vermek ve taat gibi esaslar şahsiyetin olgunlaşması açısından önemli görülmüştür. Elbette bunların dışında da vurgulanan birçok kavram özellikle hikmetlerin yer aldığı ve sultanın taşınması gereken vasıfların sıralandığı bölümlerde zikredilmiştir. İncelememizde bize göre öne çıkan bu kavramları metinden alıntılar yoluyla izaha çalıştık.

Mütercim, kaynak metne yaptığı katkılarla Gazâlî'nin vurgularını desteklemiş; yaşadığı dönemin bazı hassasiyetlerini bir şair, mutasavvıf ve müftü sıfatlarının verdiği birikim ve imkânlarla dile getirerek bahsi geçen temel kavramların muhteviyatına kendi bakış açısına göre katkıda bulunmuştur. Böylece esere kısmen de olsa telifi bir özellik kazandırmıştır. Söz konusu kavramlar, *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*'nde aşağıdaki şekilde ele alınmıştır:

Adalet

Siyasetnamelerde kuşkusuz en çok vurgulanan kavram adalettir. Adalet hem kavramsal olarak hem de pratik hayatta tatbiki bakımından siyasetnamelerde ele alınmıştır. Adalet; sözlüklerde “her şeyi yerli yerine koymak, bir kıvam tutturmak ve hakkını vermek, hak ve hukuka uymak, herkesin hakkını gözetmek, doğruluktan ayrılmamak, hakkaniyet” anlamlarıyla karşılanmıştır (Devellioğlu, 1970, s. 10; Ayverdi, 2010, s. 10). *Nasihatü'l-mülûk*'te adalet kavramı hem eserin müellifi İmâm Gazâlî'nin kaynak metindeki ifadeleri hem de mütercim Manisalı Ahmed Esad Efendi'nin düştüğü notlarla ele alınmış, birçok ayet, hadis, kelâm-ı kibar ve hikâyelere atıfta bulunularak çeşitli boyutlarıyla açıklanmıştır.

Eserde, adalet ve akıl arasında doğrudan kurulan ilişki metnin hemen başında vurgulanmıştır. Adalet en başta aklın bir gereğidir. Başka bir deyişle akla hakkını vermektir. Bu durum metnin ilk muhatabı sultana hitaben şöyle ifade edilir:

“Ey sultân, saña ma‘lûm olsun ki im‘ân-ı nazar ile nazar u te‘emmül eyle, ‘adlûñ zuhûrî ‘aqluñ kemâлиндendür ve ‘aqluñ kemâli dünyâda mevcûd olan eşyânuñ haqqâtini bilüp ve bâtınıñı dañı kemâl-i idrâk ile idrâk etmektendür ve dünyânuñ zâhirine mağrûr olma.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 13a)

Sultan adaleti sağlamaktan mesul birinci şahsiyet olmakla birlikte kendi emrinde çalışanların da adaletin zıddı olarak tarif edilen zulümden uzak kalması gerekir. Zulmün olduğu yerde adaletten söz edilemez. Nitekim “Mülûke lâzım olan halka kendi zulm etmediği ile iktifâ etmeyüp ne kadar kendinüñ ğilmânı ve huddâmı ve ‘ammâlî ve nâ’ibleri var ise anları zulmden men‘ etmesi üzerine vâcibdür. Zîrâ yevm-i kıyâmetde kendi eylediği zulmden su‘âl olunduğı gibi mezkûr olan kimselerüñ zulminden dañı su‘âl olu[nu]r.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 16a)

Toplum ancak sultanın adaletli olması durumunda sıhhatli bir hâle gelir. O adaletli olursa toplumda ifsat ortadan kalkar ve adalet tesis edilir. Adaletin kaynağı ve teminatı kuşkusuz kanundur. Kanun (yasa), hem İslamiyet öncesinde hem de İslamiyet sonrasında Türk devlet düşüncesinin ve toplum yaşamının bağlayıcı unsurudur. Metinde sultanın “şer‘-i şerîf”e ve “kânûn-ı münîf”e riayet etmesi önemle vurgulanır: “Ve umûrunda ğâyet diğkat edüp hilâf-i şer‘-i şerîf ve kânûn-ı münîf-i evzâ‘dan ğâyet hâzer êde. Zîrâ dest ü taşarrufî tahtında olan ‘ammâl dañı aña uyar.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 16a)

Diğer siyasetnamelerde de vurgulandığı üzere sultan kendi nefsi için istemediğini yönetimi altında bulunan insanlar için de istememeli, kendisi için istediğini ise onlar için de istemelidir. Nitekim adaletin sağlanması sultanın tebaasıyla kuracağı bir tür empatiye bağlıdır. Bu hususta *Nasihatü'l-mülûk*’te şu ifadeler yer alır:

“Ey sultân, taħkîk saña ma‘lûm olsun ki her bir vâkı‘a ki saña vâşıl olur ve saña ‘arz ederler, ol zamân sen kendüñi ra‘iyyetden bir ehad gibi farz edüp saña ‘arz olunan vağ‘ayı bir kerre nefsuñe ‘arz eyle, nefsuñ aña rāzî mı degil mi? Ol mu‘âmele saña olsa eger nefsuñ rāzî olmaz ise sen dañı müslimînden biriniñ haqqında rāzî olma eger rāzî iseñ aña dañı ol vech-ile mu‘âmele eyle. Ammâ ra‘iyyet haqqında bir şey’i rāzî olup nefsuñ haqqında rāzî olmaz iseñ ol vağt ra‘iyyete sen şıyânet edüp ‘adl etmemiş olursuñ.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 17b)

Birçok siyasetnamede karşımıza çıkan “Es-sultânü zıllı’llâhi fi’l-arz [=Sultan yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.]” ifadesiyle sultan ilahî kaynaklı bir misyonla anılır. “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” ifadesi birçok anlama işaret eder. Sultan, en başta adaletin tesisi hususunda Allah’ın vazifelendirdiği bir kimsedir. Bu vazife bazı meziyet ve kabiliyetleri gerektirir. Bunlar daha çok doğuştan yahut aileden tevarüs edilebileceği gibi eğitim yoluyla da kazanılabilir. Türklerdeki “kut” inancı da buna uygun düşer. Temel olarak hem kendi şahsında hem de mesul olduğu işlerde sultan olacak kimsenin öncelikli olarak rikkat ve dikkatiyle iç dünyasında, söz, tavır ve davranışlarında ve yönetim tarzında adaleti gözetmesi gerekir. Sultanın adaleti onun hem meşruiyetini sağlar hem de iktidarını uzun ömürlü kılar. Bu konuda muvaffak olamayan sultan, Allah’ın gölgesi olma vasfını kaybeder, başka bir deyişle kut ondan çekilir. Bu hususta metinde şu ifadeler yer verilir:

“Ya‘nî ‘Pâdişâh-ı İslâm Allâhü Te‘âlâ hazretlerinin sâyesi menziledendür.’ Buña mecâz dèrler. Allâhü Te‘âlâ hazretlerinin kerem ü lutfından kinâyedür. Gölge ile insân intifâ‘ ettiği gibi pâdişâh-ı İslâm ile ‘ibâdu’llâh intifâ‘ eder. Ya‘nî pâdişâhuñ ve anuñ tarafından naşb olunan vülât ü ümerâ vü zâbiñânuñ vücûdıyla ‘ibâdu’llâhuñ emvâl ü ‘ırz u kanı maħfûz olur demektür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 27a-27b)

Adil sultan hem Allah katında hem de yönettiği insanlar nezdinde makbul olur. Mülkün ya da devletin küfür ile devam edebileceği ancak zulüm ile devam edemeyeceği yönündeki vurgu metinde şu bağlamda dile getirilir:

“Adil olan pâdişâhuñ mülki yevmen fe-yevmen kuvvet bulup beğası müzdâd olur. Hattâ haber-i şahîhde vârid olmuştur ki: Küfr ile mülk beğâ bulur, zulm-ile beğâ bulmaz.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 27b)

Adaletin olmadığı bir yerde dirlik ve düzen kalmayacağı, yönetilenlerin böyle bir memlekette yaşamak istemeyip oradan uzaklaşacağı ve nihayet adım adım sultanın saltanatına zeval geleceği de metinde vurgulanan noktalardandır:

“Zulm ile bilâd ü kurâ harâb olur. Re'âyâ üzerine zaleme müstevlî olduğa 'adem-i taħammül ile re'âyâ daħı her biri birer maħalle firâr edüp âhar maħalde tavaħtun ederler. Ol vaħt meliküñ mülkine hâlel gelüp bi'z-zarûre mülûke daħı za'f gelür ve sâbıkda olan îrâdına noħşân terettüb eder. Meliküñ daħı za'f sebebi ile a'dâsı kuvvet bulup şafa vü râhatından meliki bî-ħuzûr ederler ve re'âyâ daħı zulm u çevre 'adem-i taħammüllerinden rüz u şeb melike inkisâr ederler, nihâyeti saltanatuñ zevâline bâ'îş olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 32a)

Çalışmamızın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere siyasetnamelerde çeşitli formlarda tekrar edilen “dâire-i adalet” ideali, incelemeye konu ettiğimiz *Nasihatü'l-mülük Tercümesi*'nde de kendine yer bulur. Adalet dairesi özetle devleti/toplumunu oluşturan unsurların baştan aşağı birbirlerine bağlı ve sorumlu oluşunu ifade eder. Ahmed Esad Efendi tercümesinde adalet dairesini şu cümle ile hülâsa eder:

“Dîn, melik ile kâ'im olur ve meliküñ kıyâm u şebâtı cünüd u 'asâkir ile olur, idâre-i cünüd daħı mâl ü hazâ'in ile olur, mâluñ ve hazâ'inüñ husulî re'âyâyı cevr ü zulmden muħâfaza ve büldân ü kurâyı 'imâret ile olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 32a)

Adalet, insanlar arasındaki meselelerde hakkaniyet ölçüsüyle bir çözüm bulma sanatıdır. Hangi ekonomik sınıftan olursa olsun kimsenin hakkının zayı olmayacağı bir düzeni oluşturmak sultanın aslı vazifesidir. Bu durum metinde aşağıdaki şekilde ifade edilir:

“Zîrâ 'adl-i tām ma'lūm ile mechūl beynini ve muħteşem ile faķîr beynini hîn-i terâfi'de tesviye edüp iki cānibe daħı bir nazar ile nazar etmek vācibdür. Eger bir cānibi ihtîşâmından içün yāhūd huşūş-ı âhardan içün ğayruñ üzerine taķdīm ü terciħ ederler ise hatâdur. Hükmdede tesviye farzdur, zîrâ âhîretde cevher ile hazefiñ kıymeti birdür. 'Aķıl olan nefsini nār ile iħrāk etmez, bir za'if kimseniñ selâtininden biriniñ üzerinde bir da'vâsı olsa sulţānuñ üzerine vācibdür şer'an anuñla murāfa'a olup hükmu'llāh ne ise aña rāzî olup ol za'ife mükābere etmeyüp inşāf eylemek ve haķķı sâbit olduğı taķdîrce haķķı ne ise anı ityān etmek lâzımdur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 42b-43a)

Metinde adalet kavramıyla ilgili olarak birçok ayet ve hadis-i şerife atıflar yapılmıştır. Bu konuda zikredilen ayet ve hadis-i şerifler bütün bir siyasetname literatüründe adalet düşüncesini temellendirir:

“Resūl-i Kibriyâ 'aleyhi ve 'alā ālihi efdālū't-taħyā buyurdu ki: 'Sulţānuñ bir gün 'adli, yetmiş sene 'ibâdetden hayrludur.' Yine bir hadîş-i şerîfde buyurmuşdur, mazmūn-i münîfi: 'Mazlūmlar haķķında 'adl ü 'inşāf, 'aķılñ zekâtıdır.' Ve yine bir hadîş-i şerîf-i âhârda buyurmuşdur: 'Her kim zulm kılıcını çeker ise Allāhü Te'ālā hazretleri ğalebe seyfini ol kimse üzerine çeker ve ol kimse mağlūb olur, andan ğam münfek olmaz.'” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 44a)

Adaletle hükmeden bir sultanın cesarete dahi ihtiyacı yoktur. Adaletin hâkim olduğu bir yerde başka tedbirlere ihtiyaç kalmaz. Bu bağlamda metinde İskender ile Aristoteles arasındaki şu diyaloga yer verilir:

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

“İskender, Aristoğales’e su’âl eyledi: ‘Mülûk hakkında şecâ‘at mi efdal yoğsa ‘adl mi?’ dëyü. Cevâb-ı bâ-şavâb ile dëdi ki: ‘Mülûk ‘âdil olduğı gibi şecâ‘ate ihtiyâc çalmaz.’ (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 45b)

İslami kaynaklarda dünyanın kusursuz bir düzen içinde ve insanın en güzel kıvamda yaratıldığı ifade edilir. Bu düzen ve kıvam adaletle daim olur. Adalet ortadan kalkarsa karar ve istikrar ortadan kalkar. Metinde bu bağlamda Sokrat’ın şu cümlesine yer verilir:

“Meşâhîr-i hükemâdan Sokrat demişdür ki: ‘Bu ‘âlem ‘adlden mürekkebdür, eger cevri ü zûlm karışursa karar ü istikrârı olmaz ve kabîh şeyler zûlm sebeble ‘arız olup şalâh ü necah olmaz.’ (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 46a)

Toplumun sıhhati sadece refah düzeyiyle ölçülmez. Adaletin olmadığı yerde nimetler çok olsa da zulüm sebebiyle bir korku ortamı vardır. Bu korku sebebiyle toplumun huzuru kaçır ancak adaletle yönetilen bir yerde imkânlar az dahi olsa orada güven ortamı bulunduğu için kanaat duygusu oluşur ve insanlar mutlu olurlar. Bu husus metinde şöyle ifade edilir:

“Zîrâ sultân zâlim olduğı gibi her ne kadar re‘âyânun ni‘metleri çok olursa dağı sultânun zûlminden cemî‘-i etrâfî havf ‘ederler. Bu havf sebebiyle anlara ‘â‘id olan ni‘am-ı keşîre hoş gelmez, çalbleri havf u üzürâbdan hâlî olmadığı eçlden. Ammâ sultân ‘âdil olduğı gibi her ne kadar ni‘metleri çalîl dağı olursa emniyyetleri olduğı eçlden ol ni‘met-i çalîle kendülere hoş gelüp çanâ‘at eylerler.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 46a-46b)

Siyaset, yönetme sanatıdır. Farklı ihtiyaç ve taleplere adaletle cevap verebilmek ve nizamı tesis etmek siyasetle mümkündür. Netice itibarıyla sultan siyaset yoluyla toplumda emniyet ve adaleti sağlamakla mesuldür. Bu konu metinde şu cümle ile özetlenir:

“Emînlik ancak sultânun hüsn-i siyâseti ve ‘adli ile olur ve bu vaçtün sultânı siyâset yüzinden ve ‘adl cihetinden selâtin-i mâziyyeye fâ‘iç olmaç vâcibdür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 47a)

Adalet, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde geçen “mîzân” kelimesiyle birlikte anılır. “Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi) o koydu (Rahman 55/7)”. “Kitabı ve mîzânı hak olarak indiren Allah’tır (Şûra 42/17)”. Mîzân, denge ve düzene işaret eder. Sultan olacak kimse öncelikle kendi içinde bir dengeye sahip olmalıdır. Nitekim metinde ifade edildiğı gibi “Mülke ve manşıba lâyıç u sezâ olacaç zât ancak çalbi ‘adlün mekâmı olandır ve niyyeti dînün ve ‘açlun maçarrı olandır.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 55b)

Adalet, mülkün temel taşıdır. Devletin bekası ve sultanın meşruiyeti adaletle sağlanır. Bu bağlamda mütercim, Abdullah Bin Tahir (ö.230/844) ve babası arasındaki şu konuşmaya yer verir:

“İşâret: ‘Abdu’llâh bin Tâhir babasına su’âl tarîkı ile bir gün dëdi ki: ‘Bu bizüm min menni’llâhi ve keremihi nâ‘il olduğıumuz devlet ü şervet ne çadar vaçte çadar bizde çalur ve ne zamâna çadar bizüm neslimüzde dâ‘im olur?’ dëyü. Cevâb-ı ba-şavâb ile dëdi ki: ‘Sultân olan zât bisât-ı ‘adl ü inşâfî dâ‘iresinde baş etdikçe dâ‘im olur.’ dëyü.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 60a)

Metinde yöneticilerin adil olmalarının gerekliliğı konusunda Nûşirevân-ı Âdil’den (ö.579) sıklıkla bahsedildiğı görülür. Benzer metinlerde görüldüğü üzere *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*’nde de onun adaletine vurgu yapılır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in onun hakkında zikrettiğı aşğıdaki hadise yer verilir:

“Resül ‘aleyhi’s-selâm hazretleri buyurur ki: “Küffardan dört kimsenüñ fevti üzre esef ederim, biri Nüşirevân’uñ ‘adâletinden için, biri Hâtem-i Tâ’î’nüñ şehâvetinden için ve biri İmrü’ü’l-ıyâs’uñ şî’rinüñ feşâhat ü belâgatinden için ve biri Ebû Tâlib’uñ ehl-i birr ü hayr olduğuyçün.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 64b)

Akıl ve ilim

Adalet kuşkusuz akıl ve ilmin bir sonucu olarak hayat bulur. Bu anlamda siyasetnamelerde özellikle sultanın akıl, fetanet, feraset ve ilim gibi vasıflara sahip olması gerektiği vurgulanır. Türk devlet geleneğinde sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, halifesi olmakla birlikte maruf ve makul bir çizgide kalabilmesi ve istikametini bozmaması için âkıl, âlim ve ârif kimselerin rehberliğine ihtiyaç duyar. Siyasetnameler bu anlamda sultanın ihtiyaç duyduğu rehberliği sunar. Sultan kendisine ilim ve irfanı değişmez bir ölçü olarak alırsa doğru yoldan şaşmaz ve iktidarında payidar olur. Bu prensipler çalışmamıza konu olan *Nasihatü'l-mülûk Tercümesi*’nde de birçok kez vurgulanmıştır.

İnsan; iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, faydalıyı zararlıdan, adaleti zulümden ayırma meziyetleri sebebiyle müstesna bir varlıktır. O, akli ve iradesi ile bu müstesna konumunu koruyabilir. Bilhassa yöneticiler için akıl ve ilim elzemdir. Akıl ve ilmin neticesinde şahsiyeti inşa edecek bir ahlak vücuda gelir. Bunlar metinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Cemî’-i eşyâ insân ile tezeyyün eder lâkin insân ‘ilm ile tezeyyün eder ve ‘aql ile kadri ‘âlî olur. Ve dahî mülûke ‘ilm ile ‘aqlıdan hayırlı bir şey’ yokdur. Zîrâ ‘izz ü şerefün beğâsı ‘ilm-iledür ve sürür ü şadmânuñ beğâsı ‘aqluñ devâmındadır. Tenbîh: Her kimde ‘aql ile ‘ilm cem’ ola ol kimsede on iki haşlet cem’ olmuş olur: ‘Aql ve edeb ve ittîkâ ve emânet ve şihhat ve hayâ ve rahmet ve şefkat ve hüsn-i hulûk ve vefâ’ ve şabr ve hilm ve müdarât.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 59b)

Adalet akıldan doğar. Zira adalet bir denge ve nizam fikrinden ileri gelir. Bunun ölçüsü ise akıldır. Bu gerçek, metinde yer alan “‘Âkıl olmayan ‘âdil degildir, ‘âdil olmadığı gibi varacağı cehennemdir. Bu sebepten sa‘âdet-i mâliyyenüñ büyüğü ve başı ‘ağıldır.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 13b) şeklindeki ifadelerle de vurgulanmıştır.

Mütercim, İmâm Gazâlî’ye işaretle aklın ilimlerin ve amellerin temeli olduğuna vurgu yapar. “Şâhib-i kitâb der ki: “İnsânüñ cemî’-i zîneti ‘ağıldadır; ‘ulûm-ı sâ’ire ve a‘mâlün merci’i ‘ağıldır ve ‘aql ‘ulûm u a‘mâlün ‘imâd ü sûtunudur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 91a)

Akıldan kaynak bulan ilim, amele dönüşür ve hayatın içinde görünür olur. İnsanın erişebileceği en yüksek ilim ise edep olarak tarif edilir. İlim ve edebin birlikte anılması insan şahsiyetinin bu iki kanatla tamamlanacağına işaret eder. Bu anlamda metinde şu manzume yer alır:

Ni‘met-i Haqq efdali ‘ilm [ü] edebdür ey civân

Bu ikisi zînet-i efrâd-ı insân bî-gümân

Olmasa ‘ilm ü edeb bir kimsede güyâ ki ol

Hayy degildir dehr içinde görse de ol çok zamân

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 89a)

Akıl, insanda farklı şekillerde tezahür eder. Aklın görünür düzeyde alametleri vardır. Metinde bu alametler şöyle sıralanır:

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

“Aklıda dört ‘alâmet vardır. Bir kimsede ol dört ‘alâmet bulunur ise ol şahsuñ ‘âkıll oldığı bilinür. Ol ‘alâmetüñ biri budur ki kendine bir zulm olsa aḥz-i intikâma ve icrâya kudreti var iken ‘afv eder ve biri daḥı kendinden ednâ kimselere tevâzu‘ édüp kendinden büyüklere ta‘zîm ü tekrîm eder ve biri daḥı dâ‘imâ Rabbini tezekkür ü tefekkür édüp vaqt-i şiddetde Ḥaḳḳ’a ilticâ eder ve birisi daḥı bir şey’ tekellüm murâd étse tefekkür ü mülâhaza ile söyler, hemân ḥâtırına ḥuṭûr edeni söylemez.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 89a)

Aklın varlığı sahibinin davranışlarıyla anlaşılır. Akıl her insanda farklı bir hüviyette ortaya çıksa da daha çok ileri görüşlü olma, sonuçları erkenden kestirebilme ve farkında olma gibi özelliklerle tebarüz eder. İnsan, hayatın zorluklarıyla ancak akılı vasıtasıyla mücadele edebilir. Akıl insan için bu anlamda bir yardımcı, aynı zamanda onu yücelten bir nimettir. Yine akıl ve ilim insanı acizlik ve çaresizlikten muhafaza eden bir kalkandır. Bu bağlamda metinde şu vurgular yapılır:

“Sa‘îd bin Cübeyr ḥazretleri buyurmuşdur ki: Zînet libâslarından insâna libâs olacak ‘aḳıldan aḥsen ü eşref bir libâs yokdur. Eger ol kimse düşmüş olsa ‘aḳl anı kaldırur. Eger zelîl ü ḥaḳîr olur ise ‘aḳl anı ‘azîz eder ve eger münkesir olsa ‘aḳl yine anı ıslâh eder. Ve eger bir dâlâlete ve helâk olacak şeylere dūçâr olsa ‘aḳl anı taḥlîş eder; ya‘nî ‘aḳlı anuñ dūçâr olduğı şey’den ḥalâşa irşâd eder. Ve daḥı muḥtâc u faḳîr olsa ‘aḳl anı mülâhaza ile ignâ eder. Ve daḥı belîğüñ ibtidâ muḥtâc olduğı şey’ ‘aḳl ile mümtezic ‘ilmdür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 89a-89b)

Bu açıdan bakıldığında insan için akıl en büyük nimettir. Nitekim dünyada diğer nimetlere akıl olmaksızın ulaşmak zordur. Metinde yer alan aşağıdaki Arapça manzumede de aklın ehemmiyeti farklı bir bakış açısıyla vurgulanmıştır:

İn kunte min aşı cevherin mensüb
Ve Yüsufu fi'l-ḥüsni fetâ Ya‘ḳüb

Mâ ente bi-faḳdi ‘aḳlike’l-maḥbüb
Fi’n-nâsi sivâ muḥtaḳarin ve ma‘yüb

Ey kâmil, ma‘lûm olsun ki ‘aḳluñ nefâsetinüñ küñhi ve ‘ulüvv-i himmetüñ ḳadri şâ‘ir-i mezkûruñ maẓmûn-ı şî‘rinden ‘ayân olur. Medlül-i nazm şöyle: “Ey kimse, sen her ne ḳadar aşı-zâde ve nesl-i pâk iseñ yâḥûd ḥüsni ü cemâlde Ya‘ḳüb ‘aleyhi’s-selâm ḥazretlerinüñ maḥdûm-ı sa‘âdet-mevsümları Yüsuf ‘aleyhi’s-selâm ḥazretlerine nev‘an müşâbih iseñ daḥı noḳşân ‘aḳl ile beyne’n-nâs sen maḥbüb olmayup belki muḥaḳḳar u ma‘yüb olursuñ. (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 91b)

Akıl ve ilim iki kardeş gibidir. İlim ile meşgul olmak, âlimlere hürmet etmek ve onların görüş ve düşüncelerinden istifade etmek sultanda aranan vasıflardandır. Metinde ilimle meşgul olmanın önemi yanında akıl, ilim ve rey ilişkisine vurgu yapıldığı da görülmektedir:

“Şöyle taḥrîr olmuş ki: Bir günlük ‘amelüñ ücreti bir dirhemdür ve ḥüsni cemâlüñ bir günde ücreti yüz altundur ve bir sa‘at ‘ilm-ile iştiğâlüñ kıymeti ta‘dâd olmaz ve cemî‘-i eşyâ ‘ilme menûdudur ve ‘ilm daḥı re‘yüñ esîridür ve tedbîr-i ‘aḳl ile tev‘emândur ya‘nî ikizlerdür. Ve her kime Feyyâz-ı Ḥaḳḳ ve Müfîz-i Muṭlaḳ ‘aḳl iḥsân ede, taḥḳîḳ aña ḥayr-ı keşîr i‘tâ buyurmuşdur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 91b)

Akıl ve ilim kendisini sözde ve yazıda gösterir. *Nasihatü'l-mülûk*'te hususî bir bölümde kalem ve kalem ehlinin ehemmiyetinden bahis açılır. Kur‘ân-ı Kerîm’de de “Nûn. Kaleme and olsun ve yazdıklarına (Kalem 68/1).” ayetiyle kalem üzerine yemin edilmesi ilme verilen kıymeti izhar eder. Kalem, devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde, devletler arası ilişkilerde ve devlet hafızasının oluşmasında son derece önemlidir. Kalem ilmin, kılıç ise savaşın sembolü olarak anılır. Kalem yeri geldiğinde kılıçtan daha önemli hâle gelebilir. Bu bağlamda metinde şu ifadeler yer verilmiştir:

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

“Kalem kelâmuñ kıyümcısudur İbnü'l-Mu'tez demişdür ki: 'Kâlb ma'dendür, 'aql anuñ cevheridür, kalem kıyümcısudur, haqq şan'atıdır.' Belinas Hakîm demişdür ki: 'Kalem bir tılsım-ı 'azîmdür.' İskender, 'Dünyâ iki şey'ün tahtındadır.' demiş, 'Biri seyf, biri kalem.' Ve dağı 'Seyf, kalemün tahtındadır.' demişdür. Kalem, müte'allimînün dîvân ü sermâye-i edebidür ve dağı kırb u bu'ddan bir insânün kemâl ü re'yi kalem ile ma'lüm olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 71b)

İnsan aklını ve ilmini ancak ehil bir üstat ile inkişaf ettirebilir. Türk-İslam geleneğinde öğrenilen ilmin nitelik ve niceliği yanında kimden ve hangi usulle öğrenildiği de önem arz eder. Bu anlamda üstat/hoca/öğretmen hayatî bir öneme sahiptir. Üstada saygı, ilme saygıyla eş değer tutulmuştur. Bu noktada İskender'e sorulan soru ve cevabı manidardır:

“İskender'e su'âl olundu: 'Üstâzuñuza niçün pederüñüzden ziyâde ta'zîm ü tekrîm edersüñüz?' dëyi. Cevâb verdiler ki: 'Pederüm hayât-ı fâniyeme sebebdür, ammâ üstâzum hayât-ı bâkıyeme sebebdür. Bilâ-şekk hayât-ı bâkıye hayırludur. Bu sebep ile üstâzuma ziyâde tevķîr ü ta'zîm ederem.’” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 84b)

İlmi ile amel eden ilim sahipleriyle kesintisiz bir bağ içinde olmak, sultanın muhakkak surette uyması gereken esaslardan biri olarak siyasetnamelerde sıklıkla zikredilir. İlmi ile âmil olmayan âlimler, sultanın onlar için sağlayacağı imkânların peşindedir. Sultan basiret ve ferasetiyle bunu tefrik edebilmeli, gerçek ilim sahiplerinin ilimlerinden istifade etmeli ve tavsiyelerine itibar etmelidir. Bu hususta metinde şu ifadeler yer alır:

“Ey sultân, sen dâ'imâ 'ulemâ'-i kâmilîn ile ülfete müştâk ol ve anlaruñ naşâyıñını kabûle harîş olasıñ ve 'ilmi ile 'âmil olmayan 'âlimler ile ülfetden hâzer eyle. Zîrâ anlar seni dünyâ cem'ine harîş kırlarlar, bi'l-muvâcehe seni medh ü şenâ edüp seni mağrûr kırlarlar ve dâ'im senüñ rızâñı isterler. Merâm u maķşûdları senüñ elüñde bulunan zehârif-i dünyâdan mekr ü hud'a ile ve hîlekarlık ile biraz şey' taşşîl etmektür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 10b-11a)

Tarih boyunca bilgi çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. Kendilik bilgisi tüm kadim düşüncelerde insanın ilminin erişebileceği en üst bilgi düzeyi olarak kabul görmüştür. Eğitim yoluyla bazı bilinmezler öğrenilebilir, hatalar telafi edilebilir. Cehaletin en düşük düzeyi insanın bilmediğini bilmemesi durumudur. Bu durumda eğitimin bir karşılığı olmaz. Bu hususta metinde aktarılan şu ifadeler bahsi edilen tasnifi özetler niteliktedir:

“Hükemâ demişdür ki: 'Nâs, dört kısmdur. Bir kısmı bilür ve bildiğini dağı bilür; ol kimse 'âlimdür, aña tâbi' oluñ. Ve bir kısmı dağı bilür ve lâkin bildiğini bilmez, öyle kimse[y]i ihtâr ü tezkîr edüñ. Bir kısmı bilmez ve lâkin bilmediğini bilür, aña cehl-i basît derler; ol câhildür, anı irşâd ü ta'lîm edüñ. Kısm-ı râbi' bilmez ve bilmediğini bilmez, öyle kimse şâhib-i belâdet ü hamâkatdür; andan hâzer vâcibdür.’” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 83a)

Ulüvv-i himmet

Ulüvv-i himmet kişinin bayağı şeylere tenezzül etmeden yüksek ideallere bağlanması, bencillikten uzak durup bütün bir insanlığın iyiliği için azami gayret göstermesi anlamlarını karşılar. Kuşkusuz ulüvv-i himmet en çok yöneticilere yakışan bir meziyettir. Yüce gönüllü, yüksek gayeli yöneticiler yaptıkları her işte sadece kendi çıkarlarını değil umurun faydasını da düşünürler. Ancak çalışmamıza konu olan metinde çeşitli boyutlarıyla ele alınan bu kavramın sadece yöneticilerin değil diğer insanların da şahsiyetini şekillendirdiğine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Nasihatü'l-mülük Tercümesi'nde ulüvv-i himmet, insanın kendi değerini bilmesi ve bu değeri zayıf edecek işlerden sakınması şeklinde manalandırılmıştır:

"Ulüvv-i himmetüñ zîrâ ma'nâsı nefsinî 'âlî 'add edüp dâ'imâ lâyıq olmayan ef'âlî işlemekten hâzer êtmekdür. Zîrâ gayret-i kalb, büyüklerüñ himmetlerindendir. Zîrâ, ekâbir nefslerini bilüp terfî' êtmege cidd ü sa'y ederler. Bir kimse bir kimsenüñ qadrini 'âlî êtmez, ol kimse nefsinî 'âlî 'add êtmedikçe. Kişiniñ nefsinî 'azîz êtmesi, erâzil ile ülfet êtmeyüp kendü emşâl ü akrânına sezâ vü lâyıq olmayan ef'âl dahı işlemeyüp ve kendine şeyn ü 'ayb îrâş êdecek kelâmları tekellüm êtmemelidir." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 73b)

Ulüvv-i himmetin her insanda farklı şekilde tezahür ettiği gerçeği metinde özellikle vurgulanır:

"Ulüvv-i himmet, eşkâl-i mütenevvi'a ve şuver-i muhtelifê üzerine teferru' eder. Her bir insânüñ 'ulüvv-i himmetde hâzz ü naşîbi vardır. Ba'zî şahşuñ şehâ ile ba'zuñ iç'âm-ile ba'zuñ dahı 'ilm ü ma'rifetle, digeri zehâdet ü kanâ'at ile; kimi dahı 'ibâdet ü tã'at, kimisi vera' u taşavvuf ile ve kimi dahı rüz-ı ezelde kendine taksîm olana râzî olmayup izdiyâd-ı mâla sa'y eder. Kimisi dahı tevfiğ-ı Rabbânî ve 'inâyet-i Şamedânî ile dünyâdan i'râz edüp 'uqbâda kendine enfâ' olana sa'y ile." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 75a)

Nüşîrevân-ı Âdil, işret meclisinde mücevherlerle süslü altın kadehi çalan nedimine hitaben söyledikleriyle ulüvv-i himmetin hayır ve berekete sebep olduğunu belirtir:

"Ma'lûm olsun ki şehâ ile 'ulüvv-i himmet ne maħalde ise hayır ve bereket dahı ol maħalededür." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 76b-77a)

Ulüvv-i himmet aynı zamanda insanın kendi değerini ve sınırlarını bilmesi anlamlarını da içerir. İnsanın her anlamda kanaat sahibi olması onu hayatı boyunca mutlu eder, aksi durumda üzüntü o kimseyi ömrü boyunca terk etmez. Bu durum metinde Aristoteles'in ve Hz. Ali'nin görüşlerine yer verilerek izah edilir:

"Aristo'âles demişdür ki: 'Efrâd-ı insânda memdüh u kâmil olan himmeti kendi miq'dârına tecävüz êtmeyendir. Eger tecävüz eder ise ol kimsenüñ 'ömri hemm ü gamm ile güzer eder.' Sâniha: Hâzret-i 'Alî kerremu'llâhü vechehü buyurmuşdur: 'Raħime'llâhü imra'en 'arefe nefsehü ve-lem yetecâvez tavrehü.' Ya'nî: 'Allâhü Te'âla şol kimseye raħm êtsün kendi miq'dârını bilüp aşlâ tavırına tecävüz êtmedi.'" (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 82b)

İnsaf ve merhamet

"Hakka ve adalete uygun davranış, nefse değil vicdana uyarak adalette hareket etme (Ayverdi, 2010, s.565)." anlamlarında kullanılan insaf, kaynağını merhametten alır. İnsaf ve merhamet duyguları olmaksızın adaletin tesisi mümkün değildir. İnsaf kavramı, "af yolunu tutmak ve öfkeden olabildiğince uzak durmak" anlamlarını da ihtiva eder. Metinde konuyla ilgili olarak sultana şu tavsiyelerde bulunulur:

"Her umürda vâcib olan 'afv tarafına şarf-ı zihn edüp nefsuñi kerem ü 'afv tarafına meyl êdirmelidir ve zellât ü haşâyâdan tecävüze sa'y êtme lâyıkdur. Her zamân icrâ-yı gâzabı i'tiyâd eder iseñ taħķîķ sen yırtıcı hayvâna beñzemiş olursuñ." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 14a)

Öfke kontrolü günümüzde de psikoloji ve pedagojinin önemli bir meselesi olarak görülmektedir. Özellikle yöneticilerin muktedir oldukları hâlde öfkeden uzak durarak şefkat ve merhametle davranmaları övülerek metinde konuyla ilgili hadis-i şeriflere atıfta bulunulur:

"Şâhib-i risâlet efendimiz bir hadîş-i şerîfde buyurmuşlardur ki, mażmûn-ı münîfi: 'Bir kimse gâzabını icrâya muktedir iken gâzabına gâlib ola, ya'nî muktezâ-yı gâzabını icrâ êtmeye, Allâhü Te'âlâ hâzretleri ol kimsenüñ kalbini emn ü îmân ile tıddurur. Ve bir kimse dahı 'ucb ü kibrden hařv

edüp uzun libās geçmeye, Allāhü Te'ālā ol kimseye cennet hüllesi ilbās eyley." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 17b)

"Ey sultān, tahkīk ma'lūmuñ olsun ki cemī'-i zamānda kādır olduñ umürda luṭf u rıfḳ ile mu'āmele eyle, şiddet ü 'unf-ile mu'āmele eyleme. Zīrā Faḥr-i 'ālem şalle'llāhü 'aleyhi ve sellem buyurmuşlardur ki: 'Her bir vālī ki ra'ıyyete rıfḳ ile mu'āmele etmeye, vālīye yevm-i kıyāmetde rıfḳ ile mu'āmele olunmaz.' Ve dahı Resül-i Kibriyā 'aleyhi efḍalü't-tahāyā du'ā buyurdılar şöyle ki: 'Yā Rab, ra'ıyyete luṭf u rıfḳ ile mu'āmele eyleyen her bir vālīye luṭfuñ ile mu'āmele eyle.' deyü. Ḥadīs-i şerīf-i āḥarda buyurmuşlardur: 'Vālīlik ve saltanat güzel şey'dür ḥaḳ üzere icrā edenleriñ ḥaḳḳında ve gāyet kötü şeydür şānında taḳşīrāt edenleriñ ḥaḳḳında.'" (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 18b)

İnsaf ve merhamet metinde sıklıkla adil olmanın ön şartı olarak zikredilmiştir. Sultanın kalbindeki yumuşaklık ve her şartta af yolunu tutması, onun halkı tarafından sevilmesine ve öldükten sonra hayırla yad edilmesine sebep sayılır. Bu vasıflardan uzak olan sultanın bir süre iktidarını devam ettirse de hakikatte değersiz olacağı vurgulanır. Metinde yer alan aşağıdaki manzume bu durumu açık bir şekilde ifade eder:

Nāsa inşāf eyleye bir kimse kim

İntikām étmez kerīmdür ol emīr

Nāsa inşāf étdire inşāf-veş

Ol melik 'ādil dēnildi bī-naẓīr

Ehl-i muşşif kendi zūlm ü cevri eder

Ol melik şeksüz deni[dür] hem ḥaḳīr

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 44b)

Sultana en çok yakışan hasletler; hilm, insaf ve merhamettir. Metinde de belirtildiği üzere öfke, gazap ve hiddetin sultanda bulunması geleneğimizde hoş karşılanmaz:

"Ḥükemā demişlerdür ki: 'Üç şey' zātında kabīhdür ve lākin bu üç şey' üç sınıfta bulunduğu şüretde akbaḥ olur. Üç şey'[uñ] birisi [sultānda] gāzab [ü] hiddet, ikincisi 'ulemāda hırş, üçüncüsü aḡniyāda buḥl ü imsāk.'" (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 51a)

Dünyaya meyl etmemek ve ölümü unutmamak

İmām Gazālī'nin diğer eserlerinde de sıklıkla vurguladığı üzere dünyaya fazla meyletmek ve ölümü unutmak insanı istikametten alıkoymaz. İktidar ve güç sahibi sultan için bu durum sadece kendisini bağlayan sonuçlar ortaya çıkarmaz. Sultan dünya nimetlerinin ve elinde bulundurduğu gücün sürekli olacağı vehmine kapılırsa bu imkânları her şeye rağmen muhafaza etmek için adaletten uzaklaşabilir ve halkına zulm edebilir. Bu hususta sultanın hatırlaması gereken husus, ölümün kendisi için de bir hakikat olduğu ve elindeki imkânların ve iktidarın bir imtihan vesilesi olduğudur. Siyasetnamelerin genelinde rastladığımız bu tür tavsiyeler, *Nasihatü'l-mülûk*'te de çeşitli hikâyeler ve nasihatler aracılığıyla sunulur.

Metinde sultanların manevî yönü kuvvetli ve ilim sahibi bazı şahsiyetlerden nasihat talep ettiklerine de değinilir. Bu kimselerin verdiği nasihatlerin ana eksenini de dünyanın geçiciliği ve ölümün değişmez hakikat oluşudur. Bu bağlamda örneğin Ebû Hâzım'ın şu tavsiyeleri dikkat çekicidir:

"Ebû Hâzım ḥazretleri buyurdu ki uyuduñ vakt ölümü başuñ altında eyle, ya'nī kalbinden mevti çıkarma. Saña ne hâlde mevtiñ gelmesi ḥōş ise dā'im ol hāl ile iştiğāl eyle ve ne hâlde saña mevtiñ gelmesi kerīh ise ol hāl ile iştiğālden mücānebet eyle. Mevti dā'im te'emmül ü tefekkür eyle, seni ma'sıyyetden men'e sebep olur. Ammā dā'im zevk ü şafāya muşırr olup aşlā mevti tefekkür étmez

iseñ hâlûñ harâbdur; böyle olan aḥvâlden ferâgat eyle. Bu aḥvâlde olan kimselerüñ çoğına mevî karîbdür, ol ise henüz h'âb-ı gafletdedür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr.15b)

Metinde gölge metaforu ile dünya hayatının gelip geçiciliğini vurgulayan mütercim aşağıdaki manzumeye yer vererek bu düşüncüyü destekler:

*Eger dünyâ olursa lezzetiyle çok
Ki yok aşlı ḥaḳîḳatde serâbdur
Olur mı ni'metinde lezzet bâḳî
Geçer her anda gūyâ bir seḫâbdur*

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 20b)

Sayıllı günlerle mahdud dünya hayatında ömrü faydalı işlerde tüketmenin, ahirette insanı kurtaracak amellerle meşgul olmanın önemi, metinde bazen doğrudan nasihatler ve bazen de manzumelerle sık sık vurgulanmıştır:

“Ve'l-hâşıl insânüñ toğdığı gündend âḫir nefesine varıncaya kadar 'ömri eksilir, artmakta degildir; âḫiret kendine karîb olur. Hülâşa bu dünyâ bir köpridür; kim ki anı geçmeyüp ma'mûr etmege sa'y eder ise nâzenin 'ömrini beyhüde ifnâ etmiş olur. Aşl varacak maḥall ü maḳâmını unutmuşdur ve ḥâlbuki ol kimse câhildür, 'âḳıl degildir. 'Âḳıl ancak ol kimsedür ki dünyâda sağ oldığı müddetde a'mâl-i âḫirete sa'y eder, dünyâ ḥuşûşında eşedd ihtiyâc ile muḥtâc olduğu miḳdâr ile iktifâ edendür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 19b)

Dünyanın vefasızlığı, insanı aldatıcı tarafı mütercimin açıklayıcı katkılarıyla ve yaygın bazı teşbihler yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır:

“Dünyâ saña muḥabbet ü meveddet ızhâr eder, seni kendine 'âşık etmek için. Şoñra saña düşmen olarak seni gaflet üzre birağup gider ve seni terk eyler. Bunun mişâli bir fâcire-i fâḫiše, dâ'im ricâle ḥilekâr ve ḡadr edici 'avrat gibidür, kendine bend etmek için dürlü dürlü zînet ü şîveler ile. Vaḳtâ ki kendisine 'âşık olduğunu bildiği gibi evine da'vet edüp helâk eyler. İslâmbol'da bu hareketde olan 'avrata 'bataḳçı' dârler.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 20b)

Dünyanın hâlinin görünüşte güzel lakin hakikatte çirkin bir kadın üzerinden ele alınması günümüz algısı açısından garip karşılanacak olsa da burada doğrudan doğruya bir cinsiyetin yergisinden çok dünyanın geçiciliği ve albenisini çarçabuk kaybetmesi vurgulanır. Tüm edebî metinlerde güzelliğin müşahhas temsili olarak görülen kadın, olumsuz anlamda da metaforik bir model olarak sunulur. Metinde dünyayı tarif eden cümleler aynı benzetme üzerinden şöyle devam eder:

“Bunun mişâli şol çirkin kabîḥü'l-manzar 'avrat gibidür ki yüzine bakmaḳdan ḥazer olunur iken ol murdâr yüzünü şaḳlar ve a'lâ libâslar giyüp her bir zînet ile tezeyyün eder ve bu şüretle ḥalkı aldadur. Anuñ ḥaḳîḳatini bilmeyenler aña 'âşık olur ve anları celbe sa'y edüp ve celb eder, vaḳtâ ki ol mekrûhe yüzünü açdığı gibi ne kabîḥa olduğu daḫı ma'lûm olduğu gibi aña meyl edenler nâdim olup kendilerine 'itâb-ı şedîd ile 'itâb ederler, niçün böyle kabîḥaya meyl etdik dâryü.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 21a)

Metinde dünya ve ahiret üzerine kurulu diyalektikte sultanı ümit ve korku dengesinde teyakkuz hâlinde tutma çabası güdüldür. “Ellezîne yesteḫıbbüne'l-ḥayâte'd-dünyâ 'ale'l-âḫireti”⁴ şeklindeki ayet-i kerimeye yer

4 “Onlar dünya hayatını ahirete tercih edenlerdir.” İbrahim Suresi 14/3

verilerek makbul olanın dünya hayatına rağbet etmemek olduğu vurgulanır. Önceki kavim ve sultanların hayatları hatırlatılarak ölümün ansızın gelip bütün güzellikleri yok ettiği aşağıdaki şekilde vurgulanır:

*Bir zamān olmışdı dünyā niçe kavme hoş mekân
Anlaruñ a‘mārı étmişdi şafā ile güzzer
Bî-ħaberken ‘ıyşlarını mevt gelüp kıldı fenā
Şimdi toprak oldılar hep ne gören var ne ħaber*

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 23a)

“Azrā’ il bir müvekkeldür ki añun ‘indinde şefā‘atçinüñ şefā‘ati fā’ide vërmez ve rüh u cāndan ğayrı bir şey’i kabül étmez, ancak kabz-ı rüh édüp cesedi cîfe olarak terk éder. Dünyāda ne kadar müvekkel olsa hiç olmaz ise bir gün yāħüd bir sâ‘at olsun şefā‘at olmuş olsa kabül éder. Lākin melekü’l-mevt vakti geldükde bir nefes mehl vërmesi muħaldür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 23b-24a)

Siyasetnamelerde sultanın muhakkak surette kendisinden önce yaşamış sultanların hayatlarını öğrenmesi ve dersler çıkarması tavsiye edilir. Bu hem yasa/kanunun devamlılığı hem de hataların tekrarlanmaması için bir şart olarak görülür. En genel anlamda sultanın bunlardan çıkaracağı sonuç, dünyanın geçiciliği ve vefasızlığıdır. Bu husus metinde şöyle dile getirilir:

“Ākıl ve aşħab-ı başîret olan zevātuñ üzerine lâzımdur tevārîħleri okuyup yāħüd okudıverüp mülük-i māziyyenüñ ve vülāt-ı sālifenüñ aħvāllerine kesb-i iṭṭilā‘ ile ‘ibret almak, tā bile ki dünyānuñ vefāsı kalîl, miħen ü belāsı keşîr oldığı ve nefis ü ħalbinden ğāfil olmayup ħalbini dünyāya rabṭ étmeye. Zîrā dünyā ne eyüye ve ne kötüye bākî degildür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 30a)

Yine metinde yer alan aşağıdaki ifadelerde de dünyanın geçiciliğine ve ahiret için azık hazırlamanın önemine dikkat çekilir:

“Dünyā, şāhibine bākî ve şāribine şāfi olmaz. Yarınki günün zādını bugün tedārik eyle, zîrā senün üzerüñe ne bugün ħalır ve ne gelecek.’ Yarınki gün zāddan murād bu kelāmda zād-ı āħiretdür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 61a)

Ölüm insana her yaşta yakındır. Bu bilinç insanın davranışlarında ölçülü olmasına sebep olur. İnsanın dünyaya dair emelleri uzun olsa da eceli bu emellere yetişmeyebilir:

“Ĥükemādan ba‘zısına su‘āl olundu: ‘İnsāna ziyāde ħarîb olan şey’ nedir?’ dëyü. Cevābında ol daħı ‘Eceldür’ dedi. Tekrār su‘āl olundu: ‘Eb‘ad olan nedir?’ dëyü. Ol daħı ‘Emeldür.’ dëyü cevāb vërdiler.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 83a-83b)

İnsan dünyada zaman ve mekân ile mukayyed olarak yaratılmıştır. Bu anlamda hayat ve ölüm arasındaki ince çizginin sürekli vurgulanması sultanın iyiliklerde acele etmesi, kötülüklerden de azami gayretle sakınmasına matuftur. Metinde bu durum İskender’in dilinden aktarılmıştır:

“Ve yine İskender dëmişdür ki: ‘Zamān senün murāduñ üzre deverān étmez ise sen zamānuñ murādi ile deverān eyle. Zîrā insān zamānuñ ‘adüvvidür, zamān daħı insānuñ düşmenidür. Her nefes ki zamān içinde sen teneffüs édersün, ol teneffüs étdiğün miğdārı ħayātdan ba‘id olup mevte ħarîb olursun.’” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 85a)

Dünya endişesi insanı ana istikametinden alıkoymaz. Dünyanın cefasının sefasından daha çok olduğu özellikle tasavvufi metinlerde sıkça vurgulanır. Mütercim, Bakı’nın (ö.1600) bir beytine atıfta bulunarak bu duruma işaret eder:

Çıkar endîşe-i dünyâyı gönülden Bâkî

Bu kadar mihnete degmez biline bu fânî

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 39a)

Nefis terbiyesi

Şahsiyetin özünü teşkil eden nefis, çeşitli mertebeleri ile birçok insanlık hâline tekabül eder. Önceki bölümlerde ele alındığı gibi nefis, olgunlaşmamış hâliyle bencil ve kötülüğe meyillidir, dolayısıyla terbiyeye muhtaçtır; çeşitli temrin ve tecrübelerle sükûna erip olgunlaşabilir. Nefis terbiyesi en başta bir farkındalığı gerektirir. Aşırılıklardan uzaklaşıp mutedil bir yol tutturmanın ve bu yolda kâim olmanın tabii neticesi, güzel ahlakıdır. Siyasetnamelerde sultanın şahsında idealize edilen ahlakın ortaya çıkması heva ve heves, hırs ve ihtiraslardan arınmış nefis ile mümkündür. İncelediğimiz metinde de akıllı kişinin nefisini bütün kötülüklerden temizlemesi önemle vurgulanır: "‘Akıl olan insâna vâcibdür ihsân tohumunu ekmek ve nefisini ‘uyüb-ı fâhişden ve haţâyâdan tahtîr elzemdür." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 29b)

Nefsin terbiyesi tutarlı, kararlı ve devamlı bir gayreti gerektirir. Vaktin kıymetini bilmek, her zaman uyanık ve şuurlu olmak, görünür görünmez tehlikelerden nefsi sakınmak elzem görülmüştür. Bu anlamda sultanlara şu tavsiyelerde bulunur:

"Bâ-ıhuşûş mülûk, lisân-ı şıdk tahtîl étmege kemâl mertebe sa'y édüp evkâtını aşlâ zâyî' étmeyüp a'mâl-i hayriyyeye şarf ile ol evkâtı ganîmet 'add étmek lâzımdur. Ol vaqt ni'met-i 'azîmenüñ kadrini bilüp şâkir olmış olur. Ve illâ hevâ vü shevâta evkâtını şarf éder ise ol ni'metlerüñ kadrini bilmeyüp ve ma'nen zevâlini temennî édüp ilâ yevmi'l-kıyâm kubh ile yâd olmağa bâdî olur. Nite kim şâ[ir] bu maзмünü bir kıt'ada beyân étmişdür. Şi'r:

Tevbe kııl şerden firâr ét ey civân

Ger zuhûr eylerse senden kııl nedem

Kııl şürûrdan nefsiñi dâ'im ba'îd

Şoñ deminde çekmeyesin hiç elem

Hayr ile yâda sebebdür hoş 'amel

Hayra sa'y ét tâ olusun muğtenem'

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 30a)

Nefsi terbiye sürecinin temel motivasyonu İslami terminolojide "takvâ"dır. "Takvâ", Arapça "vikâye" kökünden gelir. Sözlükte kelimeye Allah korkusu ile Allah'ın yasakladığı şeylerden, önce şirkten, sonra da günahattan, günah ve haram olması ihtimâli bulunan şüpheli durumlardan, gereksiz şeylerden korunma, sakınma anlamları verilmiştir (Ayverdi 2010, s. 1195). "Takvâ" kelimesi yanında "ittikâ, takî, etkâ, müttakî" gibi diğer müştakları Kur'ân-ı Kerîm'de 285 yerde geçmektedir. Kur'ân'da ve hadislerde "takvâ" bazen sözlük anlamında, bazen de "Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma" anlamında kullanılmıştır (Uludağ, 2010, s. 484). Mütercimim metinde yer verdiği şu manzume takvâyı nefsin ziyneti olarak tarif eder:

Eyle zînet nefsiñi takvâ ile

Alamaz maşşerde senden bir ehad

⁵ Bakî'nin Divanı'nda beyit şu şekilde yer almaktadır: "Bâkî gider endîşe-i dünyâyı gönülden/Degmez bu kadar rağbete bu menzil-i fânî" (Küçük, 1994, s. 312).

*Çürümez hiç dest-i ihsân kıl 'atâ
Arta ihsân ile mâluñ lâ yu'ad*

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr.44b-45a)

Sultan, hak ve sorumluluk bilinci bağlamında yönetimi altında bulunan kimseleri terbiye eder. Ancak o, halkın terbiye olmasından evvel kendi nefsinin terbiye için gayret sarf etmelidir. Nûşirevân-ı Âdil'in veziri Yûnân'ın dilinden ifade edildiği gibi sultanın saltanatı öncelikle kendi nefsi üzerinde olmalıdır:

"Ol vakt yine Yûnân-ı şahibü'l-'irfân şenâya âgâz edüp dedi ki: "Anlaruñ saltanatları kendi nefslerine idi ve kendi nefslerine terbiyeleri gayırları terbiyelerinden eşedd ü ekşer idi." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 39a)

Murâkabe ve muhâsebe

İnsan şahsiyeti hayat boyu edindiği tecrübeler neticesinde şekillenir. Her bir tecrübe insanı kendi sınırları ve potansiyelleri ile yüzleştirir. Kendilik bilinci, yaşanan hadiseleri her boyutuyla değerlendirmek ve gereken düzeltmeleri yapabilmekle mümkündür. "Bakıp gözetme ve denetleme" anlamlarında kullanılan "murâkabe" ve "hesaplaşma" anlamına gelen muhâsebe, insanın öz denetimini karşılayan iki kelimedir. Bu bağlamda metinde sultanın her şart altında kendini denetlemesi ve otokontrolünü sağlaması tavsiye edilir. Sultan, hakikatte durumunun ne olduğunun bilincinde olursa kendisine yapılan övgüler ya da yergiler onun tavırlarını etkilemez; tevazu ve vakar dengesinde itidalle hükmeder. Bu hususta metinde yer alan şu cümleler meseleyi özetler niteliktedir:

"Ey sultân ra'iyetüñ cemî'i senden gâyet hoşnûd ve râzî olmağa gâyet mertebe vüs'ûñi şarf etmek lâzımdur şer'-i şerîfe muvâfaqatüñ ile... Sultâna lâyıq olan oldur ki kendilere vâsıl olan medh ü şenâ ile mağrûr olmamak gerek. Kendine şenâ edenler gibi cemî'-i ra'iyetüm benden râzîlardur dëyü i'tikâd etmeye. Zîrâ kendine şenâ edenler yâ havfindan medh ü şenâ eder yâ bir gâraz-ı âhardan için şenâ ederler. Belki sultâna lâzım olan şulehâdan i'timâd etdiği kimselere emr edüp benüm hâlümü su'âl edüñ ra'iyetümden dëyü haqqumda ne şey' söylerler? Nâsuñ lisânından sultânuñ kuşûr u noqşânını tecessüs edüp sultâna haber vërmek ehemm umürdandır." (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 18b-19a)

Sultanlar için adalet, raiyyet için itaat şart olarak görülür. Ancak tüm insanlar için kendi ayıp ve kusurlarına bakmak elzemdır. Mütercim, kaynak metinde ele alınan konulara, "İlâve" başlığıyla şu şekilde katkıda bulunur:

"İlâve: Hâzret-i 'Alî kerreme'llâhü vechehü buyurmuşdur: 'Men nazara ilâ 'uyûbi'n-nâsi 'amiye 'an 'aybi nefsihi.' Ya'nî bir insânüñ hâli ve şânı gayruñ 'aybına nazâr ola, öyle kimse kendi 'aybını göremez ve kendi 'ayb ü noqşânını görmede a'mâ olur. Şi'r:

*Halk içinde bundan artuq 'ayb olur mı bir kişi
Kendi 'ayb[ı] var iken zikr ede 'ayb-ı diğer"*

(Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 83a)

Vakar ve kararlılık

Siyasetnamelerde sultanın insaflı, merhamet ve adaletli olması yanında cesaretli ve kararlı olması gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Doğru işlerde hakikatin hatırını gözetmek suretiyle kararlı davranmak, şahsiyetin gelişimi için önem arz eder. Sultan için bu kararlılığın kaynağı yasa/kanun ya da ilahi emir ve nehiylerdir. Gazâlî'nin bu hususta oldukça hassas olduğu metindeki vurgularından anlaşılır:

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

“Ey sultân ma'lûmuñ olsun ki şerî'at-ı şerîfeye muhâlif olan maħalde bir kimsenüñ hâtırını ve rızasını kayırma, şer'a muhâlif olan şey'i anlarıñ hâtırını taħşil için işleme. Saña bir kimse ğazab edemez, ğazab etseler aşlâ te'sir eylemez. Zîrâ bu huşûşda Allâhü Te'âlâ saña mu'in olur emr-i ilâhiyyeye imtişâlûñden için.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 19a)

Kararlılık çoğu zaman insanın kibirli olduğuna yorulabilir. Kibir ve zorbalıktan uzak olmak bu hususta ölçü olarak kabul edilebilir. Sultanın fesad ve kötülüğün çoğaldığı zamanlarda vakarlı olması siyasetinin başarısı için elzem görülmüştür:

“Tecebbür ü tekebbürsüz ve ğâyet heybet ü vaķarlı olmak lâzımdur, zîrâ bu vaktüñ nâsı geçmiş zamânuñ insânı gibi degil. Süfehâ ve ehl-i fesâduñ tekeşşür êtdiği vaķt ekşerisinüñ ahlâķı kaḫiḫa ve eṭvârları mezmümedür. Sultân anlara mülâyemet êdüp siyâseti terk êder ise bilâduñ ḫarâbına sebeb olup dîn ü dünyâya zarar u ḫalel ṫarî olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 47a)

Lisân-ı sıdk

Kelime anlamı itibarıyla “sıdk”; “doğruluk, gerçeklik; her türlü kötülükten arınmış olma, saflık, temizlik, hâlislik” anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1970, s. 1137; Ayverdi, 2010, s.1099) “Sıdk” aynı zamanda insanın niyet, zan, düşünce, söz ve eylemlerindeki tutarlılığa işaret eder. Lisân-ı sıdk; dilin doğruluk üzere bir istikamet tutturması ve devamlı surette hakikati dile getirmesi şeklinde anlaşılabilir. Peygamberlerin en önemli sıfatlarından biri olarak da zikredilen bu özelliğe yöneticilerin de sahip olması beklenir. Bu bağlamda mütercim metinde bir ayet-i kerimeye göndermede bulunarak tercümesine şu eklemeyi yapar:

“*Sâniḫa*. Ḥazret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm ebu’l-enbiyâ ve ülü’l-‘azm bir peyğamber iken ‘*Ve’c’al lî lisâne şıdkın fi’l-âḫirîn*’⁶ naẓm-ı şerîfi ile Ḥâlḫu’l-berâyâya du‘â eyledi. Bundan ma'lûm u ‘ayân oldu ki lisân-ı sıdk insâna bir ‘ömr-i şânî imiş. Pederüm rahmetu’llâhi ‘aleyh daḫı: ‘Ey oğullar, lisân-ı sıdk taḫşiline sa’y êdün. Ehlü’llâh ḫazerâtları ḫaddese’llâhü esrârehüm ancak ahlâķ-ı cemîle ile ittişâfları sebeble lisân-ı sıdkı maẓhar olmuşlar, yoḫsa ‘ulüm-i zâhirelerinüñ keşreti ile degildir.’ dëyü ekşer-i evḫâtda böyle nuşḫ êderler idiler evlâdlarına ve telâmizesine.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 45b)

Nasihat dinlemek

Siyasetnameler, nasihat kültürünün bir ögesi olarak yüzyıllar boyunca hem ilk muhatapları olan sultanlara hem de umuma maruf ve makul olanı hatırlatmıştır. İnsan unutmakla malul bir varlık olarak hatırlamaya muhtaçtır. Nasihat kelimesi, “öğüt” anlamı yanında kökü itibarıyla “yakınlık kurmak, samimi ve içten davranmak” gibi anlamları da ihtiva eder. Siyasetnamelerde sultanın nefsinin onu sevk edeceği olumsuz duygu, tutum ve davranışlara kapılmaması; iyi, doğru, güzel ve adil olanı idrak edip hayatına tatbik edebilmesi için tecrübe sahibi bilge kişileri kendine yakın tutması gerektiği vurgulanır.

Nasihatü'l-mülûk'te çeşitli yönlerden övülen yöneticilerin ilim ve irfan sahibi kimselerden her fırsatta nasihat talep ettiklerini görürüz. Ayrıca âlim ve âriflerin yöneticilere hak ve hakikati hatırlatma konusunda mesuliyet taşıdığı sıklıkla vurgulanır. Bu kimselerin sultandan kimi beklentilere girerek ondan hakikati gizlemeleri, yanıltıcı ifadelerde bulunmaları yerilir. Aynı şekilde sultanın da bu türden kimselerin sözlerine itibar etmemesi, gerçek bilgi ve tecrübe sahiplerine kulak vermesi gerekir. Metinde bu konu, kendisinden nasihat isteyen Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'e (ö.101/720) Ebû Hâzım'ın verdiği nasihatler bağlamında ele alınır. Ebû Hâzım, bir dizi nasihatın sonunda kendisinin her gördüğü

⁶ “Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl.” (Şu'arâ-26/84)

âlimden nasihat talep etmesi gerektiğini Ömer bin Abdülaziz'e özellikle öğütler. Metnin devamında konunun önemi şu ifadelerle vurgulanır:

“Bundan sonra ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azîz hazretleri ne zamân bir ‘âlîme mülâkî olsa andan va‘z u pend isterler idi. Ve ‘ulemânun şânına lâıyık olan mülûke böyle mev‘ızalar ile va‘z etmelidir. Mülûki mağrûr etmemek elzemdür ve naşihati anlardan ketm etmeyüp hîn-i iktizâda kelime-i haqqı tekellüm lâzımdur. ‘Ulemâdan ve gayırdan her kim mülûki mağrûr eder ise zulm ü cevrde müşârik olmuş olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 15b-16a)

Siyasetnamelerde sultanın devlet işlerinde istişareye önem vermesi zaruri görülmüştür. İstişare, hükümdarın isabetli karar verebilmesi ve hükmedebilmesi için elzemdür. Sultan, her zaman halkının hâlimden haberdar olmalı, halkının durumunu kötü niyetli kimselerden değil salih kimselerden sual etmelidir:

“Mülûke lâıyık olan dâ‘imâ ra‘ıyyetün umûrına nazar edüp kalîline ve keşîrine ve şağîrine ve kebîrine vukûf taşşîl etmektedir ve ra‘ıyyete kötü şeylerde ve kötü işlerde müşâreket etmemekdür ve dağı şulehâya hürmet etmek mülûke lâzımdur ve ‘âriflerün naşihatini kabûlde müsâra‘at elzemdür ve umûr-ı müstahsene üzerine sebât lâzım olup kabîh şeylerden ihtirâz ü mücânebet vacibdür ve emr-i siyasetde ihtimâm edüp fesâd mürtekb olanlara ‘ikâb etmek vacibdür ve ma‘şıyyete muşırr olanlara te‘dîb edüp anları i‘tibâr etmemek dağı elzem-i levâzımdandır. Sâ‘ire ‘ibret için pâdişâhuñ bu haşleti nâsuñ ma‘lûmı olduğıda pâdişâh şulehâya i‘tibâr edüp füseķâyâ aşlâ i‘tibârı yok dëyü nâşalâh tarafına sa‘y ü muhabbet edüp ma‘şıyyetden mücânebet etmesine sebep olur. Eger melik ehl-i fesâd ve ehl-i bid‘ati hâl üzerlerine terk edüp kendi fi‘line bırağır ise ol pâdişâhuñ bilâdında sâ‘ir umûrını ifsâda bâ‘iş olur.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 35b-36a)

Siyasetnameler, sultanın şahsiyetine ve yönetime ilişkin esasları genellikle geçmiş dönemlerde yaşamış sultanların hayatlarına atıfla hatırlatır. Her gelenin belli bir süre kaldığı ve terk ettiği dünyada zaman, mekân ve araçlar değişse de insan ve toplumun temel meseleleri bakımından çok fazla değişen bir durum yoktur. Siyasetnamelerde sultanın bu geçiciliğın farkında olarak geçmiş hükümdarların hikâyelerini ibret nazarıyla dinlemesi ve onlardan kendine hisseler çıkarması, önceden yaşamış yöneticilerin takip ettikleri yol ve yöntemleri bilmesi elzem görülür. Sultanın bu hususta başvuracağı kaynak ise tarih ve nasihat kitapları olarak belirtilir:

“Ol melik, mülûk-i mâziyyenün şîretlerine ve kânûnlarına müte‘allıķa olan kitâbları meclisinde okudup anlardan hişşe-yâb olmak ve kitâblarda anlarıñ aıhvâl ü menâkıbları taırrîr olmuşdur, anları teftiş ü tefahhuş edüp ve gaflet ü ihmâli terk etmege ve dağı mülûk-i mâziyyenün i‘timâd etdikleri a‘mâle nazar edüp anlar ne ile ‘amel etdiler ise anuñla ‘amel edüp ve ne şey’den mücânebet etdiler ise andan mücânebet etmek mülûke lâzımedendür. Zîrâ bu dünyâ mülûk-i mâziyyeden kalmışdur, anlar bir vaıkt mutaşarıf olup dünyâdan gitdiler ve vücûdlarından eşer kalmamış ise dağı.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 45b)

İbadet ve taat

Kelime anlamıyla din; insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını ve ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanma yoludur (Ayverdi, 2010, s.287; Tümer, 1994, s. 312). Herhangi bir usul gözetmeksizin bir düzen kurmak ve onun devamını sağlamak mümkün değildir. Din olarak İslam’ı kabul eden Türkler kurdukları devletlerde İslam’ın hak, adalet ve güzel ahlak olarak belirginleşen temel esaslarını benimsemişlerdir. İncelediğimiz metnin ilk bölümleri Gazâlî’nin diğer eserlerinde de işlediğı konulara uygun olarak iman, ibadet ve taat meseleleri üzerinde yoğunlaşır. Sultanın bu esasları benimsemesi ve hayatına tatbik

etmesi iyi bir devlet yönetiminin ön şartı olarak görülür. Metin boyunca her mesele bu perspektifle ele alınır. İmâm Gazâlî, Selçuklu sultanına din ile mülk arasındaki münasebeti şu ifadelerle hatırlatır:

“Ey sultân tahkîk ma‘lûm olsun ki dîn ile mülk tev‘emândur, ya‘nî ikiz meşâbesindedür. Pâdişâh olan zât mütediyyin olup dîne muhabbet etmek vâcibdür. Zîrâ dîn ve mülk bir batından hâşıl olmuşdur, iki karındaş gibidür. Umûr-ı dîniyyeye pâdişâh-ı İslâm ihtimâm etmek vâcibdür.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 35a)

İslamiyet'ten sonraki dönemlerde kaleme alınan siyasetnamelerde İslam'ın temel kaynaklarına doğrudan atıflar yer alır. Sultanın öncelikle itikadî meselelerdeki durumu önemsenmiş ve diğer hususlar bu temel üzere inşa edilmeye çalışılmıştır. Din konusunda sultanın bilgisinin amele dönüşmesi ve her hükmünde dinin esaslarını gözetmesi gerekliliği üzerinde durulur.

“Pâdişâh, dîn-i mübîni i‘zâzda ve haqqı nuşretde ve sünnet-i nebeviyye ve sîret-i Ahmediyye'yi ihyâ etmede şarf-ı mağdûr etmektedir, lâzime-i umûrdandır. Böyle evşâf ile mevşûfe olan selâtin ‘inde’llâh mağbûl olup Allâhü Te‘âlâ hazretleri anlarda bir heybet-i ‘azîme halk ile re‘âyâsı emrine münkâd olup a‘dâsı dâ‘imâ kendinden havf-ı şedîd ile havf eder.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 35b)

Metinde sultanın adalet, insaf ve merhametle halkının teveccühünü kazanması önemli görülür ancak bundan önce Allah'ın rızasını gözetmesi gerektiği vurgulanır, İslam'ın emir ve nehiylerini tatbik etmesi tavsiye edilir:

“Ey sultân, eger murâd eder iseñ zîkr-i cemîle mazhar olup ilâ yevmi'l-ı kıyâm hayr-ile yâd olmağı, cemî‘-i vaqt ü zamânda ‘adl ü inşâf elden bırakmayup kendi emrinde ve ra‘iyyetüñ umûrında bir an Allâhü Te‘âlâ hazretlerinin rızasını kalbinden çıkarmayup her bir huşûşî şer‘-i şerîfe taṭbîk etmege sa‘y eder iseñ ol vaqt zîkr-i cemîleye mazhar olup dünyâ vü âhiretde sa‘âdete nâ‘il olursuñ.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 41b)

Sultanın dine hürmeti olursa kalbinde haricî tehdit ve tehlikelere karşı bir metanet olacağı, halkının ise bu sebeple ona itaatte kusur etmeyeceği Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) dilinden şöyle vurgulanır:

“Hasan-ı Basrî rahmetü'llâhi [‘aleyh] buyurmuşdur ki: ‘Bir sultân ki emr-i dîne ta‘zîm ü ihtimâm ede, anuñ kadri min ‘indillâh ‘azîm olup re‘âyânuñ kulübında anuñ heybet ü ‘azameti mürtesem olup re‘âyâ dâ‘imâ anuñ itâ‘atine meyl edüp hilâfından müdâmâ hazer ü mücânebet ederler. Zîrâ Allâhü Te‘âlâ'yı her kim haqq-ı ma‘rifet ile bilür ise nâsuñ kulübında anuñ maḥalli olup nâs dağı anı büyük bilüp emr ü nehyinüñ te‘şîri olur.’” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 55b)

Metinde ayrıca din ve akıl münasebetine de değinilir. Mülkün devamının din ve akıl dengesine bağlı olduğu Sokrates'ten bir alıntı ile vurgulanır:

“Hükemâ-i Bukrât demişdür ki: “Bir meliküñ mülkinüñ devâminüñ ‘alâmeti, dîn ü ‘aql kalbine ziyâde sevgilü olandır.” (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5082, vr. 56b)

Sonuç

Siyasetnameler devlet ve toplum hayatına yön veren ve en başta devlet yöneticilerine ayna tutan metinlerdir. Yazılma gerekçeleri ve karakterleri yazıldıkları döneme göre farklılık arz etse de temelde iyilik, doğruluk, güzel ahlak ve adalet prensiplerini hatırlatan siyasetnameler, özellikle nasihat kültürünün geçerli olduğu dönemlerde sultanın şahsından başlayıp yakın çevresine ve tüm topluma ulaşan bir tesir alanına sahiptir.

Çalışmanın netice olarak işaret ettiği üzere siyasetnameler, çoğu zaman sultan tarafından âlimlerden, âriflerden ve güvendikleri tecrübeli devlet adamlarından talep edilmiş metinlerdir. Bu metinlerde geçmiş hükümdarların olumlu ve olumsuz uygulamaları dile getirilerek sultanın bunlardan ibret ya da örnek alması amaçlanır. Önceki dönemlerde yaşamış hükümdarların halkla temasının zayıflaması, halkın sorunlarına duyarsız kalması ve yönetimde aksayan taraflar bu metinler yoluyla sultana güzel bir üslupla hatırlatılır.

Çalışmada “ulüv-i himmet” kavramıyla vurgulandığı üzere siyasetnamelerde “en yüce iyilik” kavramına odaklı bir şahsiyet modeli söz konusudur. Sultan yeryüzünde “Allah’ın gölgesi” olma vasfını taşıyan aynı zaman koruyan, gözetken ve adaleti tesis eden bir otorite olarak betimlenir. Bu otorite, hegemonik bir iktidardan ziyade meşruyetini makul ve maruf bir yönetim anlayışından alır. Sultan ancak şahsiyetinde ve yönetim anlayışında hakkaniyet ve adalet ölçülerine uygun davranırsa iktidarını sürdürebilir.

Adalet dairesi aynı zamanda bir ahlak döngüsünü öngörür. Bu döngünün herhangi bir noktasında yaşanacak sorun bütün sistemi bozar. Çalışmada karşılıklı mesuliyet fikriyle toplumun her sınıfını birbirine kenetleyen adalet dairesi, aynı zamanda bir yaşam ahlaki oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Siyasetnamelerin bu ahlakın korunması ve yaşatılması bağlamında ortaya çıkacak muhtemel sorunlara karşı ön alıcı bir işlevine değinilmiştir.

Çalışmada temel olarak siyasetnamelerde dile getirilen esasların sadece yöneticileri değil, toplumun bütün kesimlerini bağladığı vurgulanmış organik birlik ve bütünlüğün temel ilkelerde sağlanacak mutabakata bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Adaleti esas alan bir terbiyenin bu mutabakatın bir ürünü olarak ortaya çıktığına değinilerek sultanın iyi vasıflarının topluma sirayet ettiği ve toplumun sultana göre şekil aldığı görüşü vurgulanmıştır.

Kendi alan yazınımız bağlamında düşünüldüğünde siyasetnameler aynı zamanda edebî bir metin niteliği taşıdıkları için de önemlidir. Bu metinler düşünce dünyamıza zemin teşkil ettikleri gibi meseleleri ele alma usulü bakımından da yol göstericidir. “Bir yerde aksayan bir durum varsa bu aksaklık hangi usul ve üslup ile birinci muhatabına iletilir?” sorusuna siyasetnameler oldukça tatmin edici örneklerle cevap verir.

Belirtildiği üzere Osmanlı döneminde Türkçeye en çok tercümesi yapılan siyasetname, İslam düşünce tarihinin en önemli isimlerinden biri olan İmâm Gazâlî'nin kaleme aldığı *Nasihatü'l-mülûk*'tür. Eserin 19. yüzyılda şair, mutasavvıf ve din âlimi olan Manisalı Ahmed Esad Efendi tarafından yapılan tercümesi içerik, üslup ve dil özellikleri bakımından müstakil olarak incelememizin konusu olmuştur. Söz konusu tercümede, Gazâlî'nin kaynak metinde üzerinde durduğu şahsiyet terbiyesine ilişkin hususların mütercim tarafından da başka argümanlarla desteklendiği görülmüştür. Adalet, akıl ve ilim, ulüv-i himmet, insaf ve merhamet, dünyaya meyl etmemek ve ölümü unutmamak, nefis terbiyesi, murakabe ve muhasebe, vakar ve kararlılık, lisan-ı sıdk, nasihat dinlemek, ibadet ve taat gibi insan şahsiyetini inşa eden temel kavramlar mütercimin kaynak metne katkılarıyla yoğun bir biçimde işlenmiştir. Elbette bunlara ek olarak metinde vurgulanan birçok kavrama rastlamak mümkündür. Çalışmada metnin ana temasını oluşturan ve üzerinde fazlaca durulan bu kavramları merkeze aldık.

Örnekliliğinden istifade ettiğimiz *Nasihatü'l-mülûk* gibi siyasetnameler, tarihî tecrübeyi gerçekçi bir şekilde aktaran ve modellediği ideal insan tipiyle günümüz insanına ilham verecek düzey ve canlılığı hâlâ muhafaza eden metinlerdir. Devlet, soyut bir kavram olarak ancak şahsiyet bakımından

olgunlaşmış insanlarla yücelir. İnsan, öncelikle kendine karşı adaletli olur ve güzel ahlaki bir yaşantıya dönüştürebilirse yaptığı bütün işler buna uygun şekilde kendini gösterir. Tam tersi durumda ise olumsuz neticeler kaçınılmazdır. Çalışmada sıklıkla vurgulandığı üzere sultana tutulan bir ayna niteliği taşıyan siyasetnamelerde tutarlılık meselesi en önemli ölçü olarak değerlendirilir. Siyasetnameler, değerler dünyamızı altüst edip duran tutarsızlık krizleri konusunda günümüz insanına da yol gösterici olacaktır. Bu bakımdan bu metinlerin çeşitli yönleriyle tanınması, okunması ve anlaşılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya (2012). *Türk eğitim tarihi*, İstanbul: Pegem Akademi Yayınları.
- Âşık Çelebi (2017). *Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk Fî Nasâyihî'l-Vüzerâ Ve'l-Mülûk*, Haz. F. Kılıç, T. Bülbül, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Avcı, Casim (2006). "Nasihatü'l-mülûk", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 32. İstanbul, s.411.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misallî büyük Türkçe sözlük*. Cilt: 1. İstanbul: Kubbe Altı Yayınevi.
- Beill, Brigitte (2003), *İyi çocuk, zor çocuk "Doğru davranışlar çocuklara nasıl kazandırılır?"* çev. Cuma Yorulmaz. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Binbaşıoğlu, Cavit (1982). *Eğitim düşüncesi tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınları: Ankara.
- Black, Antony (2010). *Siyasal islam düşüncesi tarihi*, çev. Sevda&Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Yayınevi.
- Bursevî, İsmail Hakkı (2011). *Kelimeler Arasındaki Farklar*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ceyhan, Âdem (2022). 19. Asırda Bir Müderris, Müftü, Mütercim ve Şair: Manisalı Ahmed Esad Efendi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 5(1), 27-55. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/estad/issue/69613/1096706>
- Çamdibi, H. Mahmut (1994). *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (1994). "Devlet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 9. İstanbul, s.234-240.
- Devellioğlu, Ferit (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Türdav Yayınları.
- Dinçer, Ömer (2019). *Siyasetnameleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ebû Mansur es-Seâlibi (1997). *Hükümdarlık sanatı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fazlıoğlu, İhsan (2021). *Akıllı Türk Makul Tarih*, İstanbul: Ketebe Yayınları
- Filiz, Lütfi (2013). *Noktanun sonsuzluğu*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Garden, Kenneth (2020). *İslâm'ın İlk Müceddidi Gazâlî ve İhyâu Ulûmi'd-dîn'i*, İstanbul: Klâsik Yayınları.
- Gazâlî (1998). *et-Tibrü'l-mesbuk fî nasihati'l-mülûk*, haz. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Gökkaplan, Yusuf (2019). *Neticetü's-Sülûk Fî-Terceme-i Nasihati'l-mülûk (Metin-İnceleme-Dizin)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, Kenan, (1995). *Şahsiyet Eğitimi*, Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi Bildiri Metinleri'nde, Ed. H. Rahman Açar, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1995. s.255-263
- İbn Miskeveyh, (2013). *Tehzibu'l Ahlak-Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Karlığa, H. Bekir (1996). "Gazâlî: Eserleri", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:13 İstanbul, s. 522- 524
- Kâtip Çelebi (2017). *Keşfü'z-Zunûn I-II-III-IV-V*, Çev. R. Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Keyifli, Ş. (2013). Eğitim ve din eğitimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 13(2), 31-54.
- Khismatulin, Alexey (2012). "Müslüman Ortaçağ'da Edebi Bir Sahtecilik: Gazâlî'nin Nasihat'ül Mülûku'nun İkinci Kısmının Orijinalitesi Meselesi Hakkında Yeni Deliller", 900. *Vefât Yılında İmâm Gazâlî ed. İlyas Çelebi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu: 271.
- Kömbe, İlker (2018). İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23(44).
- Lambton, Ann K. S. (2014). "Gazâlî'nin Nasihatü'l-mülûk'unda Saltanat Teorisi", trc. Seyfi Say, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2014-Sonbahar): s. 209-220.
- Levend, Agah Sırrı (1963). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 10, s.167-194.
- Manisalı Ahmed Esad Efendi (1836). *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk 5082.
- Muallimzâde Ahmed Edhemî (2022). *Tercüme-i Nasihatü'l-mülûk*. Haz: Göker İnan. İstanbul: Klâsik Yayınları.
- Nizâmülmülûk (2013). *Siyasetname*. 5. Baskı. Çev. M. T. Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuzkan, A. Ferhan (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orman, Sabri (1986). *Gazâlî*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Önder, Özgür (2014). *Yönetimde Adalet ve Saadet Bir Nasihatname Geleneği Olarak Siyasetname*, İstanbul: Lotus Yayınları.
- Öztürk, Zehra (2022). *Netîcetü's-Sülûk Fî-Nasîhati'l-mülûk (Metin İncelemesi-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Platon (2010). *Devlet*, 20.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2006). *Emile-Bir Çocuk Büyüyor*, Haz.Ülkü Akagündüz, İstanbul: Selis Yay.
- Shayegan, Daryush (1991). *Yaralı bilinç*. İstanbul: Metis Yayınları
- Şemseddin Sami (2011). *Kamûs-i Türkî*. Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Tok, Turgut (2009). *Nasihatü'l-mülûk (İnceleme- Metin-Dizin)*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınevi.
- Topçu, Nurettin (2010). *Maarîf Davası*, Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Tümer, Günay (1994). "Din", TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 9, İstanbul, s. 312-320.
- Türer, Celal (2014). Ahlaktan eğitime: Yine ahlak. *Felsefe Dünyası*, (60), s.5-29.
- Uğur, Ahmet (2001). *Osmanlı Siyaset-Nameleri*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2010). "Takvâ", TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 39, İstanbul, s. 484-486.
- Ülken, Hilmi Ziya (1961). "Gazâlî'nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümeleleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.9, Sayı:1.
- Yazar, Sadık (2011). Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (31), s.67-156.